

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

שילוב תלמידי תיכון מקבוצות אוכלוסייה שונות בלימודים אקדמיים

י' באדר תשע"ח

25 בפברואר 2018

כתיבה: אתי וייסבלאי

אישור: יובל וורגן, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת דברי הכנסת

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240/1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

תמצית

בשנת 2017 למדו כ-1,800 תלמידי תיכון לימודים לקראת תואר אקדמי במוסדות להשכלה גבוהה – פי-שניים ממספר התלמידים שלמדו לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה בשנת 2010.

לעידוד לימודים אקדמיים של תלמידי תיכון יש כמה מטרות, שלא בהכרח עולות בקנה אחד זו עם זו. מחד גיסא, לימודים אלו מיועדים לטפח את תלמידי התיכון המצטיינים והמוכשרים ביותר, לגוון את מסלולי הלמידה האפשריים שלהם, להציב בפניהם אתגרים שאינם בנמצא במערכת החינוך התיכוני ולסייע להם לממש את הפוטנציאל הגלום בהם מוקדם יותר. מאידך גיסא, מטרתם לטפח הון אנושי לצורכי החברה, ובפרט לצורכי הצבא, וכן לסייע בהנגשת מערכת ההשכלה הגבוהה לתלמידים שיש להם פוטנציאל אקדמי מאוכלוסיות מוחלשות ומהפריפריה החברתית והגיאוגרפית, ולהקל עליהם את המעבר ממערכת החינוך אל מערכת ההשכלה הגבוהה.

בהודעה על השקת התוכנית המרכזית של משרד החינוך בתחום זה, "אקדמיה בתיכון", במאי 2012, ציין שר החינוך דאז גדעון סער את ההיבטים החברתיים של התוכנית לצד ההיבטים המתמקדים בפיתוח המצוינות של התלמיד הבודד, באומרו כי "התכנית תפתח את שערי האקדמיה לתלמידים מוכשרים בעל יכולות גבוהות, בעיקר מהפריפריה הגיאוגרפית והחברתית ותסייע להם למצות את הפוטנציאל שלהם כבר בזמן לימודיהם בתיכון".¹

במסמך שלהלן, שנכתב לבקשת חברת הכנסת חנין זועבי, נדון בשילובם של תלמידי תיכון מקבוצות אוכלוסייה וממגזרים שונים בלימודים לתואר אקדמי; נציג נתונים על תלמידי תיכון הלומדים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה בפילוח לפי מגדר, מגזר ומאפיינים חברתיים-כלכליים של התלמידים ואף מידע על תוכניות משרד החינוך ללימודי תואר ראשון לתלמידי תיכון ועל שילובם של תלמידי מקבוצות אוכלוסייה שונות בתוכניות אלה. כן יוצג מידע על תוכניות ייעודיות נוספות לשילוב תלמידי תיכון מאוכלוסיות מוחלשות וממגזרים שונים בלימודים אקדמיים.

נדגיש כי מסמך זה מתמקד בתוכניות ובמסלולים המאפשרים לתלמידי תיכון ללמוד קורסים אקדמיים המקנים נקודות זכות אקדמיות הנצברות לקראת תואר אקדמי בהמשך. יש תוכניות רבות להעשרת תלמידים מצטיינים ולהנגשת ההשכלה הגבוהה לתלמידים בחינוך העל-יסודי אשר אינן כוללות קורסים מסוג זה, וחלקן פועלות בשיתוף מוסדות להשכלה גבוהה.² במסמך שלהלן לא נדון בתוכניות אלה.

הממצאים העיקריים במסמך:

❖ מוסדות להשכלה גבוהה רבים מאפשרים לבני נוער ללמוד לתואר אקדמי במסגרתם עוד לפני שהשלימו את זכאותם לתעודת בגרות. ללימודים מסוג זה יש יתרונות רבים בעבור תלמידים מצטיינים ומוכשרים, והם בולטים במיוחד כשמדובר בתלמידים מוכשרים מן הפריפריה הגיאוגרפית ומן הפריפריה החברתית, שהחשיפה המוקדמת של לימודים אקדמיים בפניהם מגדילה את נגישות ההשכלה הגבוהה אליהם ומאפשרת להם להתמצא טוב יותר במגוון תחומי הלימוד באקדמיה ומהותם. מנגד, עולה חשש כי שילוב תלמידי תיכון שאינם מתאימים בלימודים אקדמיים עשוי לפגוע בהישגיהם בתיכון ובמוטיבציה שלהם להשתלב בלימודים אקדמיים בעתיד.

¹ משרד החינוך, "אקדמיה בתיכון", הודעת דוברות, 3 במאי 2012.

² ראו לדוגמה באתר האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים במשרד החינוך, [תוכניות בחטיבה העליונה](#).

- ❖ תלמידי תיכון הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה עושים זאת באחד משני מסלולים: מסלול שבו כל תלמיד בונה בעצמו תוכנית לימודים המזכה אותו בנקודות זכות אקדמיות, ללא יעד מוגדר לסיום התואר הראשון בזמן קצוב; מסלול לימודים לקראת תואר ראשון במסגרת מיוחדת לתלמידי תיכון. תלמידי תיכון שסיימו 50% מהחובות לקבלת תואר ראשון בסוף כיתה י"ב יכולים לקבל דחייה של שנה בגיוס לצה"ל כדי להשלים את לימודי התואר.
- ❖ המועצה להשכלה גבוהה (להלן: המל"ג) ומשרד החינוך לא גיבשו מדיניות תקפה, כוללת, אחידה וסדורה בנושא לימודי תלמידי תיכון במוסדות להשכלה גבוהה. ועדה של המל"ג, שעסקה בנושא זה בשנת 2011, המליצה על תנאים כלליים לקיום לימודים אקדמיים לתלמידי תיכון, ובהם עידוד תלמידים מתאימים מהפריפריה ומקרב אוכלוסיות מוחלשות להשתלב בתוכנית כאלה באמצעות פעולות הסברה יזומות ומלגות ייעודיות. המל"ג אימצה את המלצות הוועדה וקבעה כי תדון שוב בנושא זה בחלוף שנתיים, לאחר איסוף נתונים מקיף מן המוסדות, אולם המל"ג לא חזרה לעסוק בכך. משרד החינוך פרסם בשנת 2000 חוזר מנכ"ל ובו הוסדרה תוכנית ניסיונית לשנתיים בנושא לימודים אקדמיים לתלמידי תיכון. תוקף החוזר פג, אך למרות זאת המשרד לא פרסם חוזר מנכ"ל נוסף בנושא זה.
- ❖ על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת הלימודים תשע"ז (2016/2017) למדו במוסדות להשכלה גבוהה 1,822 בני נוער בני 13–17. מספר תלמידי התיכון הלומדים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה הוכפל מאז שנת 2010, ועיקר הגידול במספר התלמידים היה בשנים 2013–2015. קרוב ל-85% מתלמידי התיכון הלומדים לתואר אקדמי לומדים מדעים והנדסה, כ-60% מן הלומדים הם בני 16 ויותר, שיעור הבנות הוא כ-18% מן התלמידים וכ-1.8% מהם ערבים. בחינת הנתונים על תלמידי התיכון הלומדים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה לפי מקום מגוריהם מעידה כי 40.8% מהם היו מיישובים הכלולים באשכולות חברתיים-כלכליים גבוהים (אשכולות 8–10), 47% – מיישובים הכלולים באשכולות בינוניים (אשכולות 4–7) ו-12.6% מיישובים הכלולים באשכולות נמוכים.
- ❖ התוכנית המרכזית של משרד החינוך המאפשרת לתלמידי תיכון ללמוד לתואר אקדמי היא תוכנית "אקדמיה בתיכון", הפועלת באמצעות האגף למחוננים ומצטיינים במשרד מאז ספטמבר 2012 (שנת הלימודים תשע"ג) ומאפשרת לתלמידי תיכון להמיר חלק מבחינות הבגרות בקורסים אקדמיים. התקציב הכולל שהקצה משרד החינוך לתוכנית בשנת 2017 הוא 6.2 מיליון ש"ח.
- ❖ בשנת הלימודים תשע"ח (2017/2018) משתתפים בתוכנית "אקדמיה בתיכון" 1,162 תלמידים, ובהם 991 תלמידים בחינוך הממלכתי, 176 תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי ותלמיד ערבי אחד. 190 בתי ספר תיכוניים משתתפים בתוכנית, כולם בחינוך העברי. בחירת התלמידים לתוכנית נעשית על ידי בתי הספר על פי קריטריונים של משרד החינוך, והם אחראים לליווי התלמידים בתוכנית ולסיוע להם בשילוב בין לימודיהם האקדמיים ללימודיהם בבית הספר התיכון. נציין כי בשנה הראשונה להפעלת התוכנית (תשע"ג) כשליש מ-375 התלמידים שהשתתפו בה היו מן החינוך הערבי.
- ❖ שכר הלימוד בתוכנית נקבע על ידי המוסדות להשכלה גבוהה והוא בין כ-800 ש"ח לכ-1,800 ש"ח לקורס אקדמי. משרד החינוך וכן האוניברסיטה הפתוחה מעניקים מלגות סיוע לזכאים. בשנת הלימודים הקודמת העניק משרד החינוך 134 מלגות סיוע לזכאים, בסכום כולל של כ-167,000 ש"ח.
- ❖ חלק מן התלמידים בתוכנית "אקדמיה בתיכון" משתתפים במסלול ייחודי לתלמידים מצטיינים ומוכשרים בתחומים המדעיים והטכנולוגיים – תוכנית "אודיסיאה". בשנת הלימודים תשע"ח

השתתפו בתוכנית 478 תלמידים, מהם 228 בנות ו-28 תלמידים ערבים (כ-6% מן המשתתפים בתוכנית). לדברי מנהל התוכנית, היא פועלת לשילוב קבוצות אוכלוסייה שונות בה, באמצעות פריסה גיאוגרפית רחבה של התוכנית ובאמצעות העדפה מתקנת של תלמידים מקבוצות אוכלוסייה מוחלשות בשלבים הראשונים של המיון. בשנת הלימודים האחרונה נפתחה קבוצת מכינה ייעודית לתוכנית לתלמידים יוצאי אתיופיה בכיתות ו' ו-ז', לתמיכה בהם לקראת קבלה לתוכנית בכיתה ח'.

❖ במחקר הערכה של הרשות הארצית למדידה והערכה במשרד החינוך (ראמ"ה), שבו נבדקה פעילותה של תוכנית "אקדמיה בתיכון" בשנת הלימודים תשע"ה (התפרסם בנובמבר 2016), עסקו בהרחבה באופן שבו פועלת התוכנית להגשמת המטרות החברתיות שלה ובהתאמתה למגזרים שונים ולתלמידים מן הפריפריה הגיאוגרפית והפריפריה החברתית. החוקרים מצאו כי בתוכנית אין מנגנונים להשגת המטרות החברתיות המוצהרות של התוכנית ואין פתרונות ייחודיים המותאמים לאוכלוסיות מן הפריפריה הגיאוגרפית והפריפריה החברתית. הם קבעו כי ללא יצירת התאמות המכוונת למטרה זאת, צפוי שישארו בתוכנית רק בתי ספר שבהם לומדים ילדים מאוכלוסיות מבוססות, שנהנות מגישה טובה יותר למשאבים חברתיים-כלכליים ואחרים.

❖ ממשרד החינוך נמסר כי בעקבות ממצאי ההערכה נבחנה מדיניותו והוגדרו מחדש מטרות התוכנית, כך שכיום היא מאופיינת כתוכנית למצטיינים ולא כתוכנית התנסות באקדמיה. יתר על כן, חודדו הקריטריונים להצטרפות תלמידים מצטיינים כדי למנוע נשירת תלמידים שאינם מתאימים. עוד נמסר כי משנת 2018 בכוונת המשרד להעניק חונכות לתלמידים מצטיינים בני הקהילה האתיופית בשלב מוקדם, תוך כדי לימודיהם בתוכנית.

❖ נוסף על תוכנית משרד החינוך, יש תוכניות אחרות המאפשרות לתלמידי תיכון לימודים לתואר אקדמי. תוכניות אלה מופעלות על ידי המוסדות להשכלה גבוהה, ללא מעורבות של משרד החינוך. לעיתים הן מופעלות בשיתוף עם רשתות חינוך – למשל רשת אורט, עמותת מופת – או עם רשויות מקומיות (למשל עיריית אשדוד). ככלל, תוכניות אלה מיועדות לתלמידים מתאימים מבחינת רמת המצוינות האקדמית, הבשלות והמוטיבציה שלהם ואינן מיועדות לתלמידים מאוכלוסיות מוחלשות וממגזרים שונים. שכר הלימוד בהן דומה לשכר לימוד אקדמי ואף כי לרוב מוצעות בהן מלגות סיוע לתלמידים הנזקקים לכך (העומדים בתנאי התוכנית מבחינה אקדמית), אין בהן מנגנונים נוספים לתמיכה ולליווי של תלמידים מאוכלוסיות נזקקות וממגזרים שונים.

❖ נמצא מספר קטן של תוכניות ללימודים אקדמיים לתלמידי תיכון הפונות באופן ייעודי לתלמידים מאוכלוסיות מוחלשות, ממגזרים שונים ומן הפריפריה החברתית והגיאוגרפית של ישראל. לרוב התוכניות יש מבנה דומה: שנת מכינה, המאפשרת גם מיון של התלמידים המשתתפים, ואחריה שנתיים או שלוש שנים של השתתפות בקורסים אקדמיים המיועדים לכלל אוכלוסיית הסטודנטים, לרוב בליווי או בתגבור נוסף. נקודות הזכות שצוברים התלמידים בהשתתפותם בקורסים אקדמיים נשמרות ללימודים אקדמיים עתידיים, אך התוכניות אינן מאפשרות השלמת חלק ניכר של התואר האקדמי לפני סיום התיכון. תלמידי התיכון בכל התוכניות נדרשים להשתתף בשכר הלימוד, על פי רוב בסכום נמוך מזה שנגבה בתוכניות לתלמידים מצטיינים. בחלק מן התוכניות מוצע סיוע נוסף בשכר הלימוד לתלמידים נזקקים. משרד החינוך אינו מעורב בהפעלת תוכניות אלה, מלבד תוכנית אחת במחוז דרום, והן ממומנות במלואן ממקורות הגופים המפעילים אותן. עם התוכניות שנמנות במסמך זה: תוכנית לה"ב (או להב"ה) לקראת השכלה באוניברסיטה העברית, אוניברסיטת קיץ

לנוער ושער להשכלה גבוהה באוניברסיטת תל אביב, פרחי הנדסת מכונות ונגישות להשכלה גבוהה באוניברסיטת בן גוריון בנגב ותוכנית מול"א – מוכנות לאקדמיה באוניברסיטת בר-אילן.

1. מבוא: תלמידי תיכון הלומדים לקראת תואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה ומדיניות משרד החינוך והמועצה להשכלה גבוהה בנושא זה

מוסדות השכלה גבוהה רבים מאפשרים לבני נוער ללמוד לתואר אקדמי עוד לפני שהשלימו את זכאותם לתעודת בגרות. על פי גישתם של המוסדות הללו, אפשרות זו רצויה במיוחד בעבור תלמידים מוכשרים באופן יוצא דופן. עובדה היא שמדענים דגולים הגיעו לעיתים להישגים מרשימים בגיל צעיר, ויישמו אותם בהמשך דרכם. לתפיסתם, הלימודים האקדמיים בזמן התיכון מקדמים את התלמידים המצטיינים במיוחד, מציבים בפניהם אתגרים שאינם קיימים בעבורם במערכת החינוך התיכונית ומאפשרים להם לממש את הפוטנציאל הגלום בהם בשלב מוקדם יותר. הם מעניקים למוסדות ההשכלה הגבוהה הזדמנות לטפח מדענים צעירים שיש להם סיכוי גבוה לממש את כישוריהם בגיל צעיר ולתרום תרומה משמעותית למחקר המדעי ולחברה.

ליתרונות הלימודים האקדמיים בזמן התיכון יש דגש מיוחד כשמדובר על תלמידים מוכשרים מן הפריפריה הגיאוגרפית והפריפריה החברתית, שכן בעבור תלמידים אלה החשיפה המוקדמת של לימודים אקדמיים מגדילה את נגישותם להשכלה גבוהה ומעניקה להם אוריינטציה מהימנה יותר לגבי מגוון תחומי הלימוד באקדמיה ומהותם. מנגד יש חשש ממשיכה של תלמידים שאינם בשלים ואינם מוכנים ללימודים אקדמיים למסלולים מסוג זה. אי-עמידה בדרישות הגבוהות של לימודים אקדמיים במקביל ללימודים בתיכון עשויה לפגוע בתלמידים אלה, בשל פגיעה בהישגיהם בתיכון מחד גיסא ובשל הכישלון והתסכול שחוו בלימודים האקדמיים כתלמידי תיכון, שעלולים לפגוע במוטיבציה שלהם ללימודים אקדמיים לאחר סיום לימודיהם בתיכון, מאידך גיסא. לפיכך, רבים מן העוסקים בנושא זה סבורים שיש להקדיש תשומת לב רבה לבחירת התלמידים המתאימים ללימודים באקדמיה ולתמוך בהם בעת לימודיהם בכלים שונים.³

תלמידי תיכון הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה עושים זאת באחד משני מסלולים: מסלול שבו כל תלמיד בונה בעצמו תוכנית לימודים המזכה אותו בנקודות זכות אקדמיות, ללא יעד מוגדר לסיום התואר הראשון בזמן קצוב; ולימודים לקראת תואר ראשון במסגרת מיוחדת לתלמידי תיכון. תלמידי תיכון שסיימו 50% לפחות מהחובות לקבלת תואר ראשון עד סוף כיתה י"ב יכולים לקבל דחייה של שנה בגיוס לצה"ל כדי להשלים את לימודי התואר.⁴

במסמך מרכז המחקר והמידע של הכנסת שנכתב בשנת 2011 ועסק בתלמידי תיכון שלומדים לקראת תואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה, נכתב כי כל מוסד אקדמי מגבש בעצמו את מסלול הלימודים בעבור תלמידי התיכון. יש הבדלים בין המוסדות בכל הנוגע למבנה המסלולים, לתנאי הקבלה אליהם ולדרישות האקדמיות המוצבות לתלמידים. לגופים העיקריים הנוגעים בדבר – משרד החינוך והמועצה להשכלה גבוהה – לא היו בשעתו נתונים מרוכזים וממצים על תוכניות הלימודים שהאוניברסיטאות

³ דוח ועדת המל"ג לבחינת סוגיית קיום לימודים אקדמיים לקראת תואר ראשון במסגרת בית הספר התיכון בראשות פרופ' ציפי ליבמן, פברואר 2011.

⁴ אוריאנה אלמסי, תלמידי תיכון הלומדים לקראת תואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 1 במרס 2011.

מציעות לתלמידי התיכון, על מספר תלמידי התיכון המשתתפים בתוכניות ועל שיעורי הנשירה מהן.⁵ כפי שנראה להלן, מצב זה לא השתנה מהותית בשנים שחלפו מפרסום המחקר.

1.1. מדיניות משרד החינוך והמועצה להשכלה גבוהה בנושא תלמידי תיכון הלומדים לקראת תואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה

המועצה להשכלה גבוהה ומשרד החינוך לא גיבשו מדיניות תקפה, כוללת, אחידה וסדורה בנושא לימודיהם של תלמידי תיכון במוסדות להשכלה גבוהה.

בשנת 2011 בחנה ועדה של המועצה להשכלה גבוהה, בראשות פרופ' ליבמן, את נושא הלימודים האקדמיים לקראת תואר ראשון במסגרת בית הספר התיכון. בדוח שהכינה, ציינה הוועדה שהיא רואה בחיוב לימודי תואר ראשון במקביל ללימודים בבית הספר התיכון במקרים שבהם תוכניות הלימודים האקדמיים לתלמידי תיכון מיועדים לתלמידים מצטיינים, שההשתתפות בתוכנית שכזו לא תסב להם נזק. היא המליצה על תנאים כלליים אחדים להפעלת תוכניות מסוג זה, ובהם:

- תנאי קבלה – לימודים אקדמיים לתלמידי תיכון ייועדו למועמדים מתאימים על פי קריטריונים אלה: המלצת מורים, ציוני תיכון, רצון התלמיד המועמד והסכמתו והמלצת יועץ בית הספר. יש לערוך ריאיון קבלה או מבדק על ידי המוסד להשכלה גבוהה שבו מתעתד תלמיד התיכון ללמוד;
- תחילת הלימודים תהיה בכיתה י' ומעלה, ורק במקרים חריגים אפשר יהיה להתחיל את הלימודים קודם לכן;
- הלימודים יהיו במסגרת הכללית של המוסד להשכלה גבוהה ולא בכיתות ייעודיות. חריגה מכלל זה תחויב באישור המוסד האקדמי ולא תעלה על שישית מהיקף הלימודים הכולל (בנקודות זכות);
- מומלץ לקיים מנגנוני ויסות ותמיכה בעבור הסטודנטים הצעירים וליצור כתובת במוסדות להשכלה גבוהה, במסגרת דיקנט הסטודנטים, שאליה יוכלו תלמידים אלה לפנות;
- מומלץ כי מוסד שבמשך שלוש שנים יימצאו בו שיעורי נשירה גבוהים (שליש ומעלה) של סטודנטים צעירים, יידרש להפסיק את התוכנית לתלמידי תיכון עד לבדיקה מקיפה של הנושא על ידי המוסד ותיקון הליקויים הגורמים לכך;
- בסוף התהליך, לשם קבלת תואר ראשון (למעט באוניברסיטה הפתוחה); יידרש התלמיד להציג תעודת בגרות.
- מומלץ שלא להגביל את היקף הלימודים של תלמידי התיכון, שכן השכיח הוא שהתלמידים אינם מסיימים תואר ראשון בזמן לימודיהם;
- מומלץ לעודד בנות ללמוד בתוכניות ללימודים אקדמיים בתיכון וכן לטפח מסגרות בתחום מדעי הרוח, באמצעות פעולות הסברה יזומות ומלגות ייעודיות;
- מומלץ לעודד תלמידים מתאימים מהפריפריה ומקרב אוכלוסיות מוחלשות ללמוד בתוכנית כאלה, באמצעות פעולות הסברה יזומות ומלגות ייעודיות.⁶

⁵ שם.

⁶ דוח ועדת המל"ג לבחינת סוגיית קיום לימודים אקדמיים לקראת תואר ראשון במסגרת בית הספר התיכון בראשותה של פרופ' ציפי ליבמן, פברואר 2011.

בישיבתה בפברואר 2011 אימצה המועצה להשכלה גבוהה את דוח הוועדה על מסקנותיו לתקופת ניסיון של שנתיים. על פי החלטת המועצה, בתום השנתיים יתבקשו המוסדות להשכלה גבוהה להגיש למועצה נתונים על מספר התלמידים, נתוני הקבלה שלהם, גילם, אחוזי הנשירה וכיוצא באלה. בהמשך לכך, נקבע כי בפברואר 2013 הוועדה, בראשות פרופ' ליבמן, תבחן שוב את הנושא ותגיש למלי"ג את מסקנותיה. נוסף על כך, המלי"ג קבעה כי יושבת-ראש הוועדה, פרופ' ליבמן, תיפגש עם נציגי משרד החינוך לשם בחינת השלכות הדוח על מערכת החינוך.⁷ למרות ההחלטה, המלי"ג לא בחנה שנית סוגיה זאת.⁸

במרס 2011, סמוך למועד אימוץ דוח הוועדה על ידי המועצה להשכלה גבוהה, קיימה ועדת החינוך של הכנסת דיון בנושא: תלמידי תיכון הלומדים לתואר ראשון. בדיון הוצגו עיקרי דוח הוועדה, וגופים שונים – ובהם האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת חיפה, הטכניון ועיריית אשדוד – סיפרו על תוכניות אקדמיות לתלמידי תיכון שהם מפעילים. הדוברים פירטו את החסמים שעומים מתמודדות תוכניות אלו, ובהם: קשיים בקשר בין בית הספר לאקדמיה, נשירת תלמידים, הקושי בהמרת בחינות בגרות בקורסים אקדמיים, ואי-הכרה בנקודות זכות שנצברו על ידי תלמידי תיכון לאחר שנים אחדות ועל ידי מוסדות אחרים מאלה שלמדו בהם. נציגת משרד החינוך דיווחה כי בכוונת המשרד לתת פתרון לקשיים אלה במסגרת תוכנית רחבה כוללת ללימודי תואר ראשון לתלמידים מחוננים ומצטיינים. בסיכום הדיון בירך יושב-ראש הוועדה דאז חבר הכנסת אלכס מילר את משרד החינוך על גיבוש התוכנית וקרא למשרד להציג את התוכנית הכוללת לפני הוועדה כאשר תצא לפועל.⁹

ביוני 2000 פרסם משרד החינוך חוזר מנכ"ל שבו הוסדרו הלימודים במסגרת אקדמית של תלמידים בכיתות י"ג–י"ב. בחוזר התוכנית הוגדרה כתוכנית ניסיונית לשנים 2001–2002 והובהר כי תוצאות הניסוי תיבחנה על ידי צוות משותף ומהן ייגזרו נהלים והנחיות מתאימים. על פי החוזר, תלמידים מוכשרים ובעלי הניעה, המעוניינים להרחיב את השכלתם מעבר לתוכנית הלימודים של בית הספר התיכון, יוכלו ללמוד לימודים אקדמיים במסגרת תוכנית לימודים אישית, המשלבת את התוכנית הבית ספרית עם הקורסים האקדמיים שהם רוצים ללמוד, ובתנאי שלא תיפגע פעילותם החינוכית, מעורבותם החברתית ותוכנית לימודיהם הבית ספרית. המועצה הפדגוגית של בית הספר יכולה לאשר לימוד קורסים אקדמיים כחלופה לבחינות בגרות במקצועות בחירה מתוך רשימה המפורטת בחוזר. צוין גם כי תינתן עדיפות מיוחדת לפיתוח התוכנית באזורים פריפריאליים וכי התלמידים יוכלו לקבל מלגות וסיוע למימון הלימודים באמצעות דיקנט הסטודנטים. כל תלמיד שישלים 50% מן הנקודות הדרושות לתואר או יותר עד סיום כיתה י"ב ראוי לפנות לצה"ל בבקשה לדחיית גיוסו.¹⁰ הגם שבחוזר דובר, כאמור, על תוכנית ניסיונית לשנתיים בלבד, משרד החינוך לא פרסם מאז חוזר נוסף בנושא זה.

בשנת 2013 החל משרד החינוך להפעיל את התוכנית "אקדמיה בתיכון" (על תוכנית זו ראו בהרחבה בסעיף 3 להלן). תוכנית זו מופעלת בבתי ספר מסוימים בלבד והיא איננה מחייבת את כלל תלמידי התיכון הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה.

⁷ המועצה להשכלה גבוהה, [החלטות משיבת המועצה להשכלה גבוהה האחת עשרה, ישיבה מס' 496 שהתקיימה בירושלים ביום יח' אדר א', תשע"א \(22.2.2011\)](#)

⁸ מרב אברהמי, ממונה תחום מדעי הטבע, מדעים מדויקים, פארה-רפואה, רפואה והנדסה, האגף האקדמי, המועצה להשכלה גבוהה, שיחת טלפון, 26 בנובמבר 2017; פרופ' ציפי ליבמן, נשיאת מכללת סמינר הקיבוצים, דוא"ל, 24 בדצמבר 2017.

⁹ ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, [תלמידי תיכון הלומדים לתואר ראשון](#), פרוטוקול דיון, 1 במרס 2011.

¹⁰ חוזר מנכ"ל משרד החינוך, תשס"א/10(א), [גיוון הלימודים בחטיבה העליונה – צבירת קרדיט אקדמי בתקופת הלימודים בחטה"ע וגיוס לצה"ל לאחר התואר הראשון](#), כ"ז באייר תש"ס, 1 ביוני 2000.

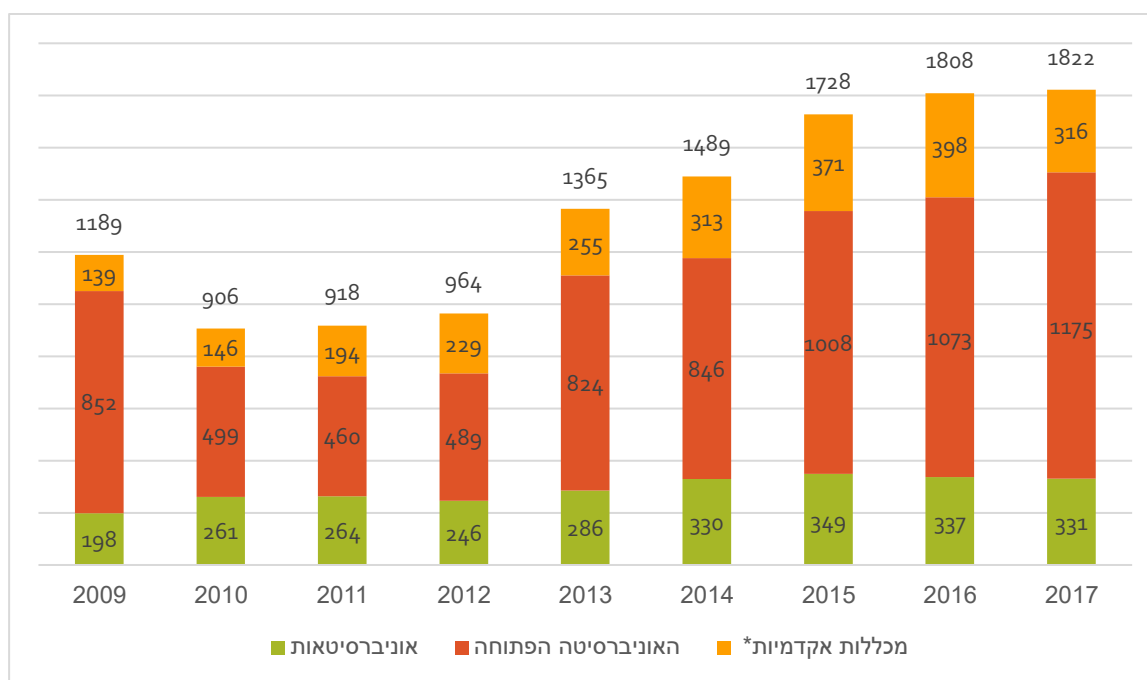

2. נתונים על תלמידי תיכון הלומדים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה¹¹

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אוספת נתונים על בני נוער עד גיל 18 הלומדים לקראת תואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה. בנתונים אלה אינם כלולים בני נוער המשתתפים בתוכניות שונות שאינן לקראת תואר ראשון וכן בני נוער המשתתפים בקורסים אקדמיים כשומעים חופשיים.¹²

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת הלימודים תשע"ז למדו במוסדות להשכלה גבוהה 1,822 בני נוער בני 13–17. מספרם של תלמידי התיכון הלומדים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה הוכפל מאז שנת 2010 ועיקר הגידול במספר התלמידים התרחש בשנים 2013–2015. המקור לכ-75% מן הגידול במספר תלמידי התיכון שלמדו במוסדות להשכלה גבוהה בין 2010 ל-2017 הוא הגידול במספר התלמידים באוניברסיטה הפתוחה: חלקם של תלמידי התיכון שלמדו באוניברסיטה הפתוחה בקרב תלמידי התיכון באוניברסיטאות בכלל גדל מכ-50% מן התלמידים ב-2011 לכ-65% מהם ב-2017. באותו פרק זמן פחת חלקם של תלמידי התיכון הלומדים ביתר האוניברסיטאות מכ-29% תלמידי תיכון ב-2010 עד לכ-18% מהם ב-2017. פירוט הנתונים מובא בתרשים 1:

תרשים 1: בני נוער הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה לפי סוג מוסד, 2009–2017

* מתוקצבות ושאינן מתוקצבות

נתונים נוספים על מאפייני תלמידי התיכון שלמדו לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה מלמדים כי קרוב ל-85% מן התלמידים לומדים מדעים והנדסה, כ-60% מן הלומדים הם בני 16 ויותר. בקרב תלמידי התיכון הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בנות הן כ-18% וכ-1.8% מהם, ערבים.

¹¹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בני נוער הלומדים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה, בתוך: [לקט נתונים לרגל יום הילד הבין-לאומי](#), הודעה לעיתונות, שנים שונות; נתונים על בני נוער הלומדים לתואר ראשון 2010–2017, נתקבל מאורי נפתלוביץ, מרכז מקצועי (מכללות אקדמיות לחינוך), תחום השכלה גבוהה ומדע, אגף בכיר חינוך וחברה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 27 בנובמבר 2017.

¹² כל מי שלמד קורס אחד או יותר באוניברסיטה הפתוחה, נחשב סטודנט. ביתר האוניברסיטאות נכללים רק תלמידי תיכון הרשומים כסטודנטים מן המניין.

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

טבלה 1: בני נוער הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה לפי תחום לימודים, גיל, מגדר ומגזר, 2009–2017

מגזר	מגדר		גיל				תחום		סך הכול תלמידים	
	בנות	בנים	17	16	15	14 ומטה	מדעים והנדסה	מדעי הרוח והחברה		
ערבי	--	--	283	277	269	360	728	461	1,189	2009
28	233	673	280	267	263	96	522	384	906	2010
20	272	918	291	314	206	107	650	268	918	2011
33	173	791	329	293	210	134	700	266	964	2012
179	201	1,164	340	403	426	196	1,084	281	1,365	2013
76	284	1,205	405	506	356	222	1,204	285	1,489	2014
21	366	1,362	531	528	433	236	1,356	372	1,728	2015
25	381	1,427	595	552	405	256	1,438	370	1,808	2016
33	341	1,481	537	547	415	323	1,529	293	1,822	2017

כפי שאפשר לראות מן הנתונים, ספק אם המלצות הוועדה שפעלה מטעם המל"ג בשנת 2011 השפיעו השפעה משמעותית על התוכניות האקדמיות המיועדות לתלמידי תיכון: הוועדה המליצה למנוע מתלמידים ללמוד במוסדות אקדמיים לפני כיתה י', אך מאז 2010 גדל חלקם של התלמידים בני 14 ומטה מ-11% מן הלומדים ל-18% ומספרם גדל פי שלושה; הוועדה המליצה למוסדות לפעול להגדלת מספר התלמידים הלומדים מדעי הרוח והחברה, אך מאז שנת 2010 פחת חלקם של הלומדים מדעי הרוח והחברה מ-42% מן הלומדים בשנת 2010 לכ-15% כיום; הוועדה המליצה לעודד בנות ללמוד בתוכניות אקדמיות אך למרות הגידול במספר תלמידות התיכון הלומדות לתואר ראשון, חלקן של הבנות בקרב תלמידי התיכון הלומדים באקדמיה קטן מכ-30% ב-2011 ל-19% ב-2017; הוועדה המליצה לפעול לעידוד השתלבותם של תלמידים מאוכלוסיות מוחלשות בלימודים אקדמיים, אך מספרם של תלמידי התיכון הערבים באקדמיה נותר כמעט ללא שינוי באותן שנים, כך שחלקם במספר הלומדים הכולל קטן.¹³

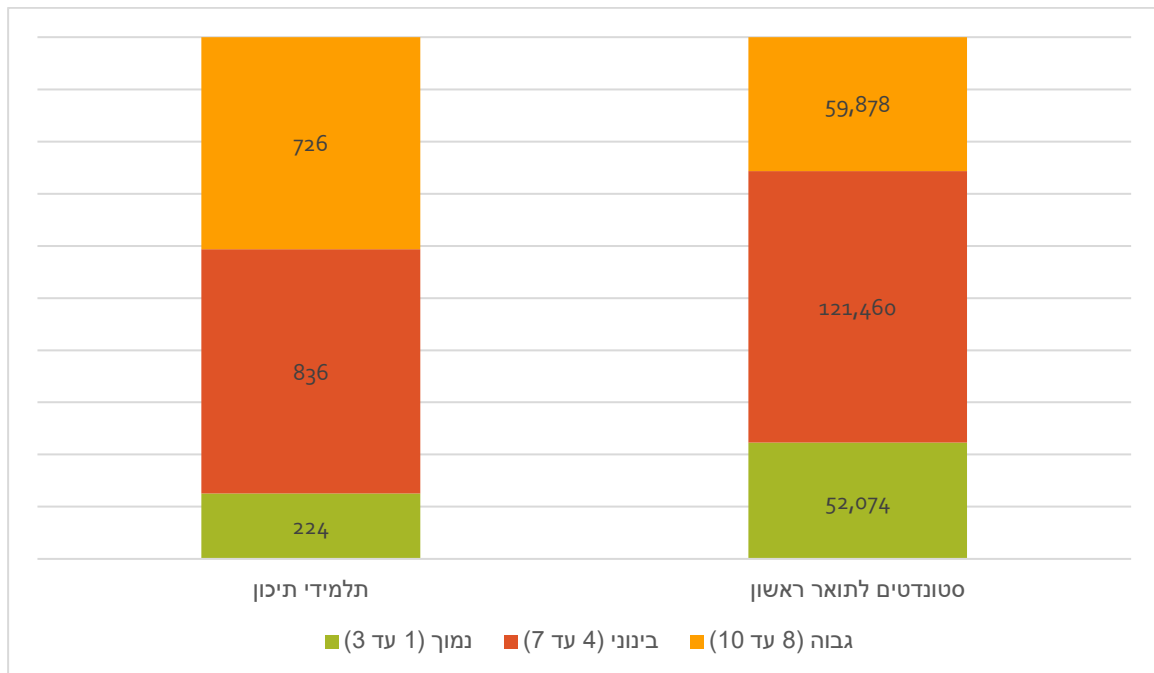
כאמור, 64.5% מבני הנוער שלמדו לתואר ראשון בשנת 2017 למדו באוניברסיטה הפתוחה. מוסדות אחרים שבהם למדו בני נוער: אוניברסיטת בר-אילן, שבה למדו 217 תלמידי תיכון (כ-12% מכלל תלמידי התיכון שלמדו לתואר ראשון); מרכז אקדמי לב, שבו למדו 131 תלמידי תיכון (כ-7% מתלמידי התיכון שלמדו לתואר ראשון); המכללה האקדמית נתניה, שבה למדו 115 תלמידי תיכון (כ-6% מכלל תלמידי התיכון שלמדו לתואר ראשון) ואוניברסיטת חיפה שבה למדו 84 תלמידי תיכון (כ-5% מכלל תלמידי התיכון שלמדו לתואר ראשון). כ-100 תלמידי תיכון נוספים למדו במוסדות אחרים, ובהם המסלול האקדמי של המכללה למינהל, אוניברסיטת אריאל, מכללת תל חי, אוניברסיטת בן גוריון, אוניברסיטת תל אביב והאוניברסיטה העברית.

¹³ נציין כי בשנים 2013 ו-2014 חל גידול ניכר במספר תלמידי התיכון הערבים שלמדו לתואר ראשון, אך בשנים שאחריהן מספרם הצטמצם שוב.

בחינת הנתונים בכל הקשור לתלמידי תיכון הלומדים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה לפי מקום מגוריהם מעידה כי 40.8% מהם היו מיישובים המשתייכים לאשכולות חברתיים-כלכליים גבוהים (אשכולות 8–10), 47% מהם היו מיישובים המשתייכים לאשכולות בינוניים (אשכולות 4–7) ו-12.6% מהם – מיישובים המשתייכים לאשכולות נמוכים. לשם השוואה, בקרב כלל הסטודנטים לתואר ראשון, כ-25.6% היו מיישובים המשתייכים לאשכולות חברתיים כלכליים גבוהים, 52.1% מיישובים המשתייכים לאשכולות בינוניים ו-22.3% מיישובים המשתייכים לאשכולות נמוכים. פירוט הנתונים בתרשים 2:

תרשים 2: תלמידי תיכון הלומדים לתואר ראשון וכלל הסטודנטים לתואר ראשון לפי אשכול חברתי-כלכלי של יישוב המגורים, 2017

בחינת הנתונים לפי מידת הפריפריאליות של היישובים שבהם מתגוררים תלמידי תיכון הלומדים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה מלמדת כי 78.5% מהם מתגוררים ביישובים המוגדרים מרכזיים או מרכזיים מאוד; 19.7% נוספים מתגוררים ביישובים שמידת הפריפריאליות שלהם מוגדרת בינונית, ורק 1.7% מתגוררים ביישובים פריפריאליים או פריפריאליים מאוד.¹⁴

פירוט 20 היישובים שמספר תלמידי התיכון שלומדים לתואר ראשון המתגוררים בהם הוא הגדול ביותר מוצג בטבלה 2:

¹⁴ רמת הפריפריאליות של היישובים על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [רשויות מקומיות 2015 – קובץ נתונים לעיבוד](#). נציין כי לגבי 1,454 תלמידי תיכון הלומדים במוסדות אקדמיים יש נתונים על מידת הפריפריאליות של היישובים שבהם הם מתגוררים.

מספר תלמידים	יישוב	מספר תלמידים	יישוב
36	זיכרון יעקב	140	ירושלים
32	בית שמש	107	תל אביב-יפו
30	רמת גן	104	פתח תקווה
29	כפר סבא	87	מודיעין-מכבים-רעות
28	חולון	79	אשדוד
27	באר שבע	75	ראשון לציון
22	גבעתיים	73	נתניה
22	פרדס חנה-כרכור	56	חיפה
20	בנימינה-גבעת עדה	54	רעננה
19	רמת השרון	49	הרצליה

3. תוכנית משרד החינוך ללימודי תואר ראשון לתלמידי תיכון – "אקדמיה בתיכון"

התוכנית המרכזית של משרד החינוך שבאמצעותה יכולים תלמידי תיכון ללמוד לתואר אקדמי היא "אקדמיה בתיכון". התוכנית פועלת באמצעות האגף למחוננים ומצטיינים במשרד החינוך מאז ספטמבר 2012 (שנת הלימודים תשע"ג). התוכנית מאפשרת לתלמידי תיכון להמיר חלק מבחינות הבגרות בקורסים אקדמיים מסוימים.¹⁵ חלק קטן מן התלמידים הלומדים בתוכנית "אקדמיה בתיכון" שייכים גם לתוכנית "אודיסיאה" (לשעבר מדעני העתיד).

עד לפני שנים אחדות התקיימה במסגרת אגף שח"ר (כיום אגף א' לילדים ונוער בסיכון) תוכנית מול"ה – מוכנות לאקדמיה לעידוד מצוינות ולהשתתפות בקורסים אקדמיים לתלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך. התוכניות יועדה לתלמידים מצטיינים, בתחום אחד או יותר, הלומדים בכיתות ט'–י"ב, שיש להם מוטיבציה גבוהה ללימודים, שהוריהם לא למדו במסגרות להשכלה גבוהה, המשתייכים ברובם לשכבות סוציו-אקונומיות נמוכות. בשנה הראשונה להשתתפות בתוכנית למדו תלמידי כיתות ט'–י' בקורס שנתי המיועד להכנה ללימודים אקדמיים ולשיפור מיומנויות למידה. תלמידים שסיימו בהצלחה את הקורס השתלבו בקורסים אקדמיים עם סטודנטים מן המניין והנקודות שצברו עמדו לזכותם בעת לימודיהם באקדמיה.¹⁶ התוכנית פעלה באוניברסיטה העברית, במכללת תל חי, במכללת בצלאל ובפקולטה לחקלאות ברחובות. לדברי חיים מויאל, מנהל אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון במשרד החינוך, המשרד אינו מתקצב את התוכנית זה חמש שנים לפחות. לדבריו, במשרד התקבלה החלטה כי בשל ריבוי התוכניות באגף ובשל הרצון להתמקד במניעת נשירה ובהצלחה בלימודים בתקופת התיכון, יש לבטל את הפעלת התוכנית במתכונת שבה התקיימה.¹⁷ כפי שנראה להלן (בפרק 4), באוניברסיטאות אחדות מתקיימות תוכניות ברוח דומה, ללא תקצוב או מעורבות של משרד החינוך.

¹⁵ האגף למחוננים ומצטיינים, תוכנית [אקדמיה בתיכון](#), משרד החינוך, כניסה: 21 בנובמבר 2017.

¹⁶ משרד החינוך, תוכניות לחטיבת הביניים ולחינוך העל-יסודי, בתוך: אתר [אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון](#), כניסה: 20 בנובמבר 2017.

¹⁷ חיים מויאל, מנהל אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון, משרד החינוך, מכתב, 29 בנובמבר 2017.

3.1. מידע כללי על תוכנית "אקדמיה בתיכון"

תוכנית "אקדמיה בתיכון" החלה לפעול בשנת הלימודים תשע"ג כיוזמה משותפת של שר החינוך והמועצה הלאומית לכלכלה. מטרת התוכנית, כפי שנוסחו בראשית דרכה, היו גיוון מסלולי הלמידה המוצעים לתלמידים שיש להם יכולות גבוהות, הנגשת ההשכלה הגבוהה לתלמידי תיכון שיש להם יכולות גבוהות בפריפריה, טיפוח ההון האנושי ומתן השכלה רחבה כמענה על צורכי החברה, האקדמיה, המשק והצבא וחיזוק החינוך הציבורי.¹⁸

בראשית דרכה פעלה התוכנית באמצעות האוניברסיטה הפתוחה בלבד.¹⁹ בשנת 2014 פורסם קול קורא שהזמין מוסדות נוספים להשכלה גבוהה להצטרף לתוכנית. המוסדות האקדמיים שהצטרפו לתוכנית נדרשו לעמוד בקריטריונים מפורטים הנוגעים להיצע הקורסים שלהם, התאמתם ללימודים בחטיבה העליונה וללוחות הזמנים של תלמידי תיכון, הפעלת מנגנוני ממשק עם מטה משרד החינוך ובתי הספר ועוד. בין השאר, נקבע כי על המוסד האקדמי להפעיל מערך מלגות בעבור התלמידים בתוכנית, נוסף על מערך המלגות של האגף למחוננים ומצטיינים.²⁰ בהמשך לפרסום הקול הקורא הצטרפו לתוכנית "אקדמיה בתיכון" המכללה האקדמית תל חי ואוניברסיטת אריאל, שבכל אחת מהן מוצעים קורסים אחדים לתלמידי תיכון. כאמור לעיל, תלמידי תוכנית "אודיסיאה" הלומדים באוניברסיטת תל אביב, באוניברסיטה העברית בירושלים, בטכניון ובאוניברסיטת בן גוריון בנגב, נכללים בתוכנית "אקדמיה בתיכון".²¹

בקול קורא עדכני שפורסם בנובמבר 2017, אפשר משרד החינוך למוסדות להשכלה גבוהה המצטרפים לתוכנית גמישות רבה יותר בנושאים מסוימים, אך המשיך לדרוש מן המוסדות להעניק מלגות לתלמידים המשתתפים ולגבות מהם שכר לימוד נמוך משכר הלימוד הרגיל.²²

על פי נתונים שנתקבלו ממשרד החינוך, בסמסטר הראשון של שנת הלימודים תשע"ח, שהחל באוקטובר 2017, לומדים במסגרת התוכנית 1,169 תלמידי תיכון, ובהם 991 תלמידים בחינוך הממלכתי (85% מן התלמידים בתוכנית), 176 תלמידי החינוך הממלכתי-דתי (15% מן התלמידים בתוכנית) ותלמיד אחד מהחינוך הערבי. פירוט הנתונים על תלמידי תיכון המשתתפים בתוכנית מ-2013 ועד היום מלמד כי מספר התלמידים בה גדל יותר מפי-שלושה.²³

¹⁸ הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, "הערכת התוכנית אקדמיה בתיכון", משרד החינוך, נובמבר 2016.

¹⁹ משרד החינוך, "אקדמיה בתיכון", הודעת דוברות, 3 במאי 2012.

²⁰ המינהל הפדגוגי, האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים, "קריטריונים להצטרפות מוסדות אקדמיים נוספים לתוכנית "אקדמיה בתיכון", משרד החינוך, 27 באפריל 2014.

²¹ האגף למחוננים ומצטיינים, תוכנית [אקדמיה בתיכון](#), משרד החינוך, כניסה: 21 בנובמבר 2017. למרות ההפניה באתר, התוכנית אינה פעילה כיום בקמפוס אוניברסיטת בן גוריון באילת. פרופ' יניב פוריה, מנהל אקדמי, קמפוס אוניברסיטת בן-גוריון באילת, דוא"ל, 25 בדצמבר 2017.

²² המינהל הפדגוגי, האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים, "קול קורא להצטרפות מוסדות אקדמיים לתוכנית 'אקדמיה בתיכון'", משרד החינוך, 21 בנובמבר 2011.

²³ מאירה אביר, ממונה (תוכניות ייחודיות לתלמידים מצטיינים), המינהל הפדגוגי – אגף תלמידים מחוננים ומצטיינים, משרד החינוך, דוא"ל, 12 בפברואר 2018. למשרד החינוך אין נתונים על שיעור התלמידות בתוכנית וגם לא על מספר התלמידים הלומדים תחומי דעת שונים.

טבלה 3: תלמידים בתוכנית "אקדמיה בתיכון", לפי מגזר, 2013–2018

2018	2017		2016		2015		2014		2013		סמסטר
	א'	ב'	א'	ב'	א'	ב'	א'	ב'	א'	ב'	
1169	937	761	670	604	535	561	465	406	267	375	סך הכול תלמידים
991	735	627	490	434	405	406	345	283	141	181	ממלכתי
176	201	133	178	168	128	151	96	101	67	64	ממ"ד
0	0	0	1	1	0	2	4	0	6	0	חרדי
1	1	1	1	1	2	2	20	22	53	130	ערבי

בנתוני השנה הראשונה לפעילות התוכנית אפשר לראות שכשליש מן התלמידים שהשתתפו בה היו מן החינוך הערבי, אך בשנים הבאות מספרם הלך ופחת וכיום לומד בתוכנית תלמיד ערבי אחד. על פי משרד החינוך התלמידים מן החינוך הערבי שהצטרפו לתוכנית בתחילת הדרך לא התמיינו לה בצורה מיטבית ולתוכנית נרשמו תלמידים – ולעיתים כיתות שלמות – שלא התאימו לה. בעקבות זאת, רוב התלמידים נכשלו במבחני הסיכום של הקורסים האקדמיים שהשתתפו בהם ופרשו מן התוכנית, אף שלוו בידי מורים מצוות בית הספר שתוגמלו על כך באמצעות האגף למחוננים ומצטיינים.²⁴

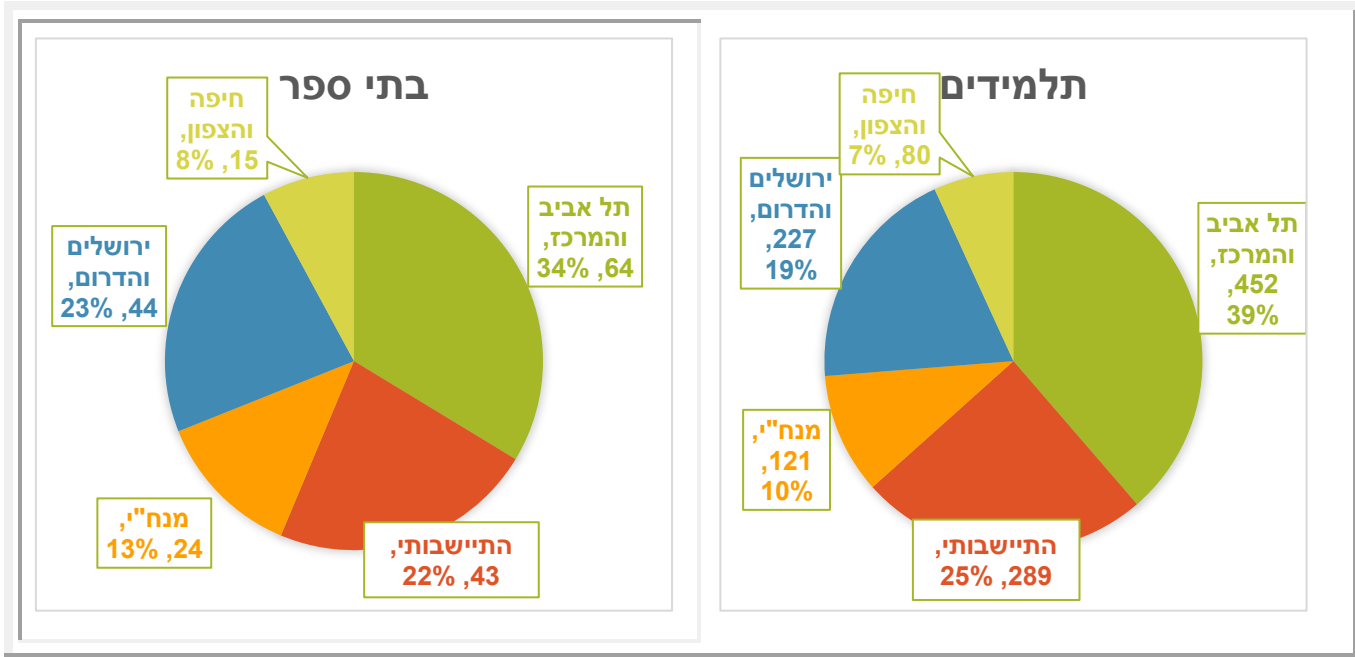
לפי משרד החינוך, התוכנית פועלת ב-190 בתי ספר תיכוניים ברחבי הארץ – כולם בחינוך העברי. כ-72% מבתי הספר בתוכנית הם בחינוך הממלכתי ו-28% הם בחינוך הממלכתי דתי. פירוט בתי הספר והתלמידים בתוכנית לפי הפילוח למחוזות במשרד החינוך ולפי חמישון הטיפוח²⁵ של בתי הספר, מעיד כי יותר מ-40% מהתלמידים המשתתפים בתוכנית לומדים בבתי ספר במחוז תל אביב והמרכז, כרבע מהם לומדים בבתי ספר השייכים למינהל החינוך ההתיישבותי וכ-10% נוספים לומדים בבתי ספר בעיר ירושלים.

כ-25% מן התלמידים בתוכנית לומדים בבתי ספר במחוז חיפה והצפון ובמחוז הדרום. כ-80% מהם לומדים בבתי הספר בחמישון הטיפוח הגבוהים ביותר, כ-10% מהם לומדים בבתי ספר המסווגים בחמישון הטיפוח הנמוכים. פירוט הנתונים בתרשימים 3 ו-4:

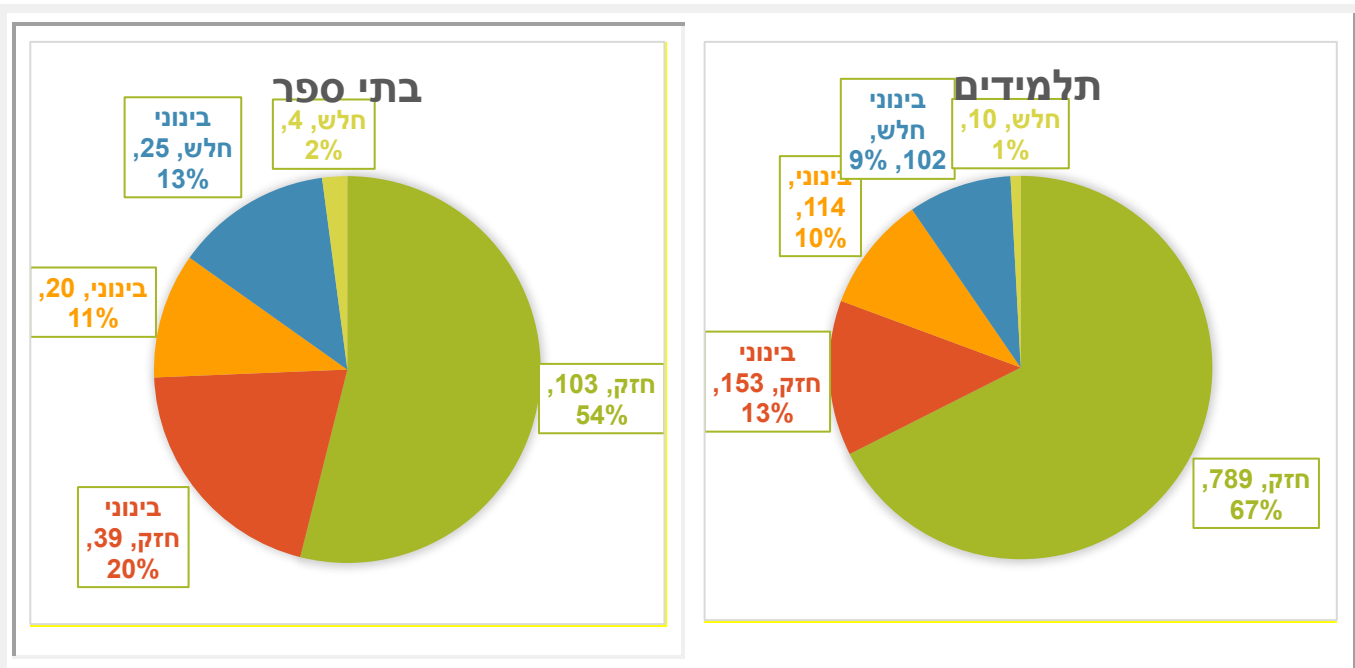
²⁴ מנחם נדלר, מנהל האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך, מכתב, 21 בנובמבר 2017.
²⁵ לכל תלמיד במערכת החינוך מחושב "עשירון מדד טיפוח" שאליו הוא שייך. החישוב כולל את המרכיבים האלה: השכלת ההורה המשכיל ביותר – 40%; פריפריאליות בית הספר – 20%; רמת ההכנסה של המשפחה – 20%; שילוב ארץ הלידה וארץ מצוקה – 20%. אוכלוסיית התלמידים שעבורם מחושב המדד מחולקת לעשר קבוצות, שבכל אחת מהן 10% מהתלמידים, כך שבעשירון 10 נמצאים 10% מהתלמידים שיש להם הציון הגבוה ביותר במדד, כלומר קבוצת האוכלוסייה החלשה ביותר מבחינה סוציו-אקונומית, ואילו בעשירון 1 נמצאים 10% מהתלמידים שיש להם הציון הנמוך ביותר במדד, כלומר קבוצת האוכלוסייה המבוססת ביותר מבחינה סוציו-אקונומית. מדד הטיפוח של כל תלמיד נקבע על פי עשירון הטיפוח שבו הוא ממוקם לעומת תלמידים אחרים. מדד הטיפוח הממוצע של בית הספר הוא הממוצע של עשירוני התלמידים הלומדים באותו בית ספר. דירוג המוסדות מתפרסם לפי חמישון טיפוח המחולק לחמש קבוצות, שבכל אחת מהן 20% מן התלמידים.

תרשים 3: בתי ספר ותלמידים בתוכנית "אקדמיה בתיכון", לפי פילוח למחוזות משרד החינוך, תשע"ח

תרשים 4: בתי ספר ותלמידים בתוכנית "אקדמיה בתיכון" לפי חמישון טיפוח של בית הספר, תשע"ח

בתי ספר המעוניינים להצטרף לתוכנית נדרשים למנות רכז בית ספרי לתוכנית. הרכז יוביל את התוכנית בבית הספר, יטפל בבחירת התלמידים המתאימים לתוכנית, ויהיה בקשר שוטף עם רכז התוכנית במוסד האקדמי, עם המחנכים ועם התלמידים והוריהם, כדי לסייע לתלמידים לעמוד במטלות שלהם, לעקוב אחרי הישגיהם ולדאוג לזכאותו של התלמיד לתעודת בגרות. משרד החינוך מקצה לעבודת הרכז שעה עד שש שעות תגמול שבועיות, על פי מפתח של שעה אחת לכל חמישה תלמידים. על בתי הספר לבחור מבין תלמידיהם תלמידים המתאימים להשתתף בתוכנית על פי הקריטריונים שנקבעו במשרד החינוך, ובהם

תלמידים שיש להם הישגים גבוהים – ובמיוחד בתחום הדעת שהם מבקשים ללמוד במסגרת התוכנית – ושיש להם מסוגלות ללמידה עצמית, משמעת עצמית ומוטיבציה והם מוכנים להשקיע בלימודים. נוסף על כך, התנהגותם צריכה להיות תקינה, ונדרשת יכולת להתמודד עם כישלונות.²⁶

התוכנית מאפשרת לתלמידי תיכון להמיר למידה בבית הספר והיבחנות בבחינות בגרות בלמידה של קורסים אקדמיים והיבחנות על הנלמד בהם. השלמת הקורסים האקדמיים מזכה את התלמידים בציון בתעודת הבגרות – בתוספת בונוס²⁷ ובהכרה אקדמית (אקרדיטציה) לקראת תואר ראשון. הלימודים בתוכנית מתחילים בקורס מקדים בהתאם למקצוע ההמרה. ציון 80 ומעלה בקורס זה הוא תנאי להמשך לימודים בתוכנית. לכל מוסד אקדמי שפועל במסגרת התוכנית, יש היצע של קורסים בתחומים שונים שאותם אפשר להמיר בבחינות בגרות, עד רף של 16 מקצועות שונים. חלק מן ההמרות הן המרות מלאות (כל בחינת הבגרות על כל השאלונים המרכיבים אותה מומרת בקורס אקדמי) וחלקן המרות חלקיות (חלק משאלוני הבגרות מומרים בקורסים של המוסד האקדמי ולחלק מהשאלונים אין המרה, וחובה להיבחן בהם במסגרת בית הספר). תלמיד ישוחרר מלימוד המקצוע בבית הספר לאחר שסיים בהצלחה את קורס ההמרה הראשון ובאישור בית הספר.

ככלל, התוכנית מיועדת לתלמידים בכיתות י"ב. תלמידים בכיתות מחוננים יכולים להתחיל ללמוד בתוכנית כבר בכיתה ט'. מכיתה י"א אפשר ללמוד בשני קורסים אקדמיים בסמסטר. כדי להמיר בחינת בגרות בקורס אקדמי, יש לסיים את הקורס עד תום המחצית הראשונה של כיתה י"ב.²⁸

על פי נתוני משרד האוצר, התקציב הכולל שהוקצה לתוכנית "אקדמיה בתיכון" באגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים של משרד החינוך בשנת 2017, היה 6.4 מיליון ש"ח. התקציב שמקצה משרד החינוך לתוכנית מיועד לימי הדרכה, לשעות רכז בבתי ספר ולמלגות. נתוני משרד החינוך מעידים כי בשנים קודמות, במהלך שנת התקציב העביר משרד החינוך חלק ניכר מן התקציב שנועד לתוכנית לסעיפים אחרים ושיעור הביצוע היה פחות ממחצית התקציב המקורי שיועד לתוכנית. בשנים האחרונות שיעור הביצוע עלה ובשנת 2017 היה גבוה מן התקציב המקורי שיועד לתוכנית. פירוט הנתונים בטבלה 4:²⁹

טבלה 4: תקציב תוכניות אקדמיות לתלמידי תיכון מצטיינים (במיליוני ש"ח), 2013–2018

2018	2017	2016	2015	2014	2013	
6.2	6.2	4.7	3.5	2.0	2.0	מקורי
--	6.4	3.6	2.5	1.0	1.1	מאושר
--	6.4	3.6	2.5	0.9	0.9	ביצוע
--	103.3%	77.2%	72.0%	44.8%	45.0%	שיעור ביצוע

3.2. שכר הלימוד בתוכנית ומלגות סיוע לתלמידים

עלויות הלימודים בתוכנית לתלמידי תיכון תלויות במוסד האקדמי. כאמור, משרד החינוך דורש מן המוסדות האקדמיים המשתתפים בתוכנית לגבות מתלמידי תיכון שכר לימוד מופחת. עם זאת, למרות

²⁶ משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים, "תוכנית 'אקדמיה בתיכון' במוסדות אקדמיים – הפעלת התוכנית בבתי הספר"

²⁷ קורסים שנלמדו עד תום שנת הלימודים תשע"ז יזכו ב-8 נקודות נוספות לכל ציון סופי בקורס אקדמי. קורסים שילמדו החל משנת הלימודים תשע"ח מזכים ב-20% תוספת על הציון הסופי לחישוב ציון הבגרות.

²⁸ האגף למחוננים ומצטיינים, תוכנית אקדמיה בתיכון, משרד החינוך, כניסה: 21 בנובמבר 2017.

²⁹ הנתונים הופקו באמצעות מערכת פיסקלי-דיגיטל של אגף התקציבים במשרד האוצר. בשנים 2013 ו-2014 התייחסנו לתקנה 20271545 ובשנים 2015–2018 – לתקנה 20460708. נתוני ביצוע משרד החינוך התקבלו מגילה כהן-דרעי, סגנית מנהל אגף (תלמידים מחוננים ומצטיינים), המינהל הפדגוגי – אגף תלמידים מחוננים ומצטיינים, משרד החינוך, 14 בפברואר 2017.

בקשתנו, לא קיבלנו מן המשרד מידע על שכר הלימוד בתוכנית במוסדות השונים. על פי מידע שנאסף מן המוסדות השונים, העלויות במסגרת התוכנית הן בין כ-800 ל-1,800 ש"ח לקורס. כאמור, תלמיד תיכון יכול ללמוד עד עשרה קורסים אקדמיים בתקופת לימודיו בתיכון (לא כולל סמסטר קיץ), ומכאן שהעלות המלאה של התוכנית עשויה להגיע עד 18,000 ש"ח לתלמיד תיכון.

להלן, פירוט שכר הלימוד בתוכנית "אקדמיה בתיכון" בשנת הלימודים תשע"ח, על פי מידע שנאסף מן המוסדות. בכל המוסדות נדרשים תלמידי תיכון בתשלום דמי רישום ואגרות בדומה לסטודנטים בוגרים:

האוניברסיטה הפתוחה – תלמיד תיכון משלם 1,517 ש"ח לקורס בתוספת 300 ש"ח בעבור קורס בהנחה מוגברת. תלמידי תיכון זכאים לשיפוי של 26%, מהקורס הראשון, לפי החלטת המלי"ג בעניין סטודנטים שצברו יותר מ-18 נקודות זכות אקדמיות.³⁰

אוניברסיטת אריאל בשומרון – התשלום לתלמיד תיכון הוא בין 428 ש"ח לקורס של 1.5 נקודות זכות ל-1,996 ש"ח לקורס של 7 נקודות זכות. תלמידי תיכון משלמים תשלום מוזל בהשוואה לסטודנטים רגילים ואינם נדרשים לשלם תוספת תקורה הנדרשת מתלמידים הלומדים פחות מ-10 שעות שבועיות.³¹

מכללת תל חי – תלמידי תיכון משלמים 2,000 ש"ח לשנת לימודים, הכוללת קורס אקדמי אחד או שניים ושיעורי תגבור.³²

מלגות הצטיינות ומלגות סיוע כלכלי לתלמידי תיכון הלומדים בתוכנית "אקדמיה בתיכון" מוצעות על ידי משרד החינוך. לקראת שנת לימודים זו (תשע"ח) שינה משרד החינוך את מדיניות מתן מלגות הסיוע לתלמידי תיכון הלומדים באקדמיה. עד שנת 2017 הוענקו מלגות סיוע בעבור קורסים המזכים בנקודות זכות אקדמיות לתלמידים בבתי ספר על-יסודיים ששילבו לימודים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה. המלגות ניתנו בעבור קורסים שהתלמיד עבר בציון של 85 לפחות. גובה המלגה היה עד 50% משכר הלימוד הבסיסי של כל קורס ולא יותר מ-750 ש"ח.

משנת הלימודים תשע"ח מוענקות מלגות סיוע רק לתלמידים הלומדים במסגרת תוכנית "אקדמיה בתיכון". גובה המלגה תלוי בהכנסת המשפחה לנפש ובפריפריאליות של יישוב בית הספר, מ-90% משכר הלימוד – לתלמידים שהכנסות משפחתם מתחת ל-1,650 ש"ח לנפש בחודש ופריפריאליות יישוב בית הספר גדולה או שווה ל-0.5, ועד 30% משכר הלימוד לתלמידים שהכנסות משפחתם בין 3,001 ל-5,000 ש"ח לנפש בחודש.

תלמיד שמשפחתו מטופלת על ידי לשכת הרווחה ותלמידים מבני יוצאי אתיופיה זכאים למימון מלא של שכר הלימוד.³³ אי-אפשר לקבל מלגות סיוע של משרד החינוך במקביל לקבלת מלגות סיוע מן המוסד האקדמי, אך אפשר לנצל את הזכאות למלגות מן המוסד האקדמי עם תום הזכאות ממשרד החינוך.³⁴

נתוני משרד החינוך מלמדים כי בשנת 2017 חולקו 134 מלגות סיוע על ידי משרד החינוך, בסכום כולל של כ-167,000 ש"ח. התבוננות בנתוני התוכנית על פני שנים אחדות מלמדת כי מאז שנת 2014 לא היה

³⁰ שלומית מרוקו, עוזרת דיקן הלימודים האקדמיים לנושא תלמידי תיכון, האוניברסיטה הפתוחה, שיחת טלפון, 3 בדצמבר 2017.

³¹ אוניברסיטת אריאל בשומרון, היחידה האוניברסיטאית לילדים ונוער, [אקדמיה בתיכון – לסיים עם תואר ראשון](#), מידעון התוכנית.

³² יעל פישביין, מנהלת היחידה האוניברסיטאית לילדים ולנוער, דוא"ל, 23 בנובמבר 2017,

³³ מנחם נדלר, מנהל האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך, מכתב, 21 בנובמבר 2017.

³⁴ המינהל הפדגוגי, האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים, משרד החינוך, "מלגות לתלמידים הלומדים לתואר ראשון במוסדות אקדמיים מסמך עקרונות וקריטריונים להענקת מלגות", 29 בינואר 2017.

שינוי של ממש במספר מקבלי המלגות ובסכום הממוצע של המלגה, למרות העלייה הניכרת במספר התלמידים בתוכנית, כפי שהוצג לעיל.

השינוי המשמעותי ביותר התרחש בשנים 2013 ו-2014, שבהן מספר המלגות קטן בכ-45%, התקציב הכולל של המלגות צומצם ביותר מ-50% ושיעור מקבלי המלגות מן התלמידים בתוכנית ירד מכ-34% מן התלמידים בשנת 2013 ל-14% מן התלמידים בשנת 2014. עיון בנתונים מלמד כי עיקר השינוי היה במספר המלגות שניתנו לתלמידי החינוך הערבי: בשנת 2013 ניתנו 146 מלגות לתלמידים מן החינוך הערבי, שהיו כ-64% ממלגות הסיוע לתלמידים בתוכנית. לעומת זאת, בשנת 2014 ניתנו בסך הכול 13 מלגות לתלמידים מן החינוך הערבי, ומאז שנת 2016 כלל לא ניתנו מלגות לתלמידים מן החינוך הערבי.

נתונים אלה עולים בקנה אחד עם הנתונים על צמצום מספר התלמידים מן החינוך הערבי בתוכנית שהוצגו בטבלה 3 לעיל וכן עם מיקוד ההגדרה של התוכנית כתוכנית לתלמידים מצטיינים שנדון בו במפורט בסעיף 3.4 להלן.

פירוט הנתונים על מלגות סיוע משרד החינוך, על סכום המלגות, על מלגה ממוצעת לתלמיד ועל שיעור מקבלי המלגות מן התלמידים בתוכנית בטבלה 35.5

טבלה 5: מלגות סיוע לתלמידי "אקדמיה בתיכון", 2013–2017

2017	2016	2015	2014	2013	
134	124	145	124	227	מספר מלגות
167.4	143.6	173.9	161.6	336.2	סכום מלגות כולל (אלפי ש"ח)
1,250	1,158	1,200	1,304	1,481	ממוצע לתלמיד (ש"ח)
8%	10%	13%	14%	34%	שיעור מקבלי המלגות מן התלמידים בתוכנית

כפי שצינו לעיל, אחד התנאים שהציב משרד החינוך למוסדות להשכלה גבוהה המשתתפים בתוכנית "אקדמיה בתיכון" הוא מתן מלגות לתלמידים מעבר למלגות משרד החינוך. לפי מידע שנתקבל מן המוסדות, מן המוסדות שבהם לומדים תלמידים בתוכנית "אקדמיה בתיכון", רק האוניברסיטה הפתוחה מעניקה מלגות סיוע ייעודיות לתלמידי תיכון. מלגות סיוע מהאוניברסיטה הפתוחה לתלמידי תיכון ניתנות מקרן מלגות ייעודית למטרה זאת. הן מכסות עד מלוא העלות הבסיסית של הקורס בהתאם למצבם הכלכלי של התלמידים. המלגות ניתנות גם לתלמידים שמיצו את זכאותם למלגות משרד החינוך וכן בעבור לימודים בסמסטר הקיץ של האוניברסיטה. הקריטריונים למלגות האוניברסיטה הפתוחה לתלמידי תיכון מקילים מאלו שנקבעו לסטודנטים בוגרים, שכן לתלמידי תיכון אין הכנסה מעבודה. בכל שנה מעניקה האוניברסיטה הפתוחה עשרות מלגות לתלמידי תיכון, חלקן הגדול לתלמידים בתוכנית "אקדמיה בתיכון".³⁶

3.3 תוכנית "אודיסיאה – מדעני וממציאי העתיד"

חלק מן התלמידים בתוכנית "אקדמיה בתיכון" משתתפים במסלול ייחודי לתלמידים מצטיינים ומוכשרים בתחומים המדעיים והטכנולוגיים: תוכנית "אודיסיאה". התוכנית נוסדה בשנת הלימודים תש"ע (2009–2010) בשם "תוכנית הנשיא – התוכנית לאיתור וטיפוח מדעני וממציאי העתיד", ומשנת

³⁵ מנחם נדלר, מנהל האגף לתלמידים מוחננים ומצטיינים, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך, מכתב, 25 בינואר 2018.
³⁶ שלומית מרוקו, עוזרת דיקן הלימודים האקדמיים לנושא תלמידי תיכון, האוניברסיטה הפתוחה, שיחת טלפון, 26 בדצמבר 2017.

2015 היא פועלת במתכונת מלאה בחמישה מוסדות אקדמיים: אוניברסיטת תל אביב, הטכניון, שלוחת הטכניון במכללה האקדמית תל חי, האוניברסיטה העברית בירושלים ואוניברסיטת בן גוריון בנגב. התוכנית מאפשרת למשתתפים בה להשתלב בלימודים אקדמיים בתחומי המדעים במקביל ללימודיהם בתיכון בכיתות ט'–י"ב והיא כוללת לימודים אקדמיים בתחומי המדעים: מתמטיקה, פיזיקה, כימיה, ביו-מד וסייבר, לצד עבודה במעבדות מחקר.³⁷ מאז שנת הלימודים תשע"ז, חלק מן התלמידים בתוכנית "אודיסיאה" נחשבים לחלק מתוכנית "אקדמיה בתיכון" ויכולים להמיר בחינות בגרות במקצועות מדעיים בקורסים אקדמיים.³⁸

תלמידי התוכנית נבחרים לאחר הליך מיון והערכה קפדני, הכולל מבחן באמצעות מכון הערכה חיצוני, מבחן חשיבה מדעית והשתתפות במכינת קיץ. הם לומדים קורסים אקדמיים בכיתות ייעודיות לתלמידי התוכנית ונבחנים במבחנים זהים לכלל הסטודנטים. במהלך התוכנית הם צוברים נקודות זכות אקדמיות ותלמיד שסיים מעל 50% מן החובות יכול לפנות לצבא בבקשה לדחות את מועד הגיוס.³⁹

בשנת הלימודים תשע"ח למדו בתוכנית "אודיסיאה" 478 תלמידים, 177 מהם באוניברסיטת תל אביב, 97 בטכניון, 85 בתל חי, 68 בירושלים ו-51 באוניברסיטת בן גוריון. כשני שלישים מן המשתתפים בתוכנית הם בנים וכ-33% – בנות; 12% הם מן החינוך הממלכתי דתי ו-6% הם ערבים. נציין כי בשלוש השנים האחרונות, 2016–2018, חל גידול הן במספר הבנות המשתתפות בתוכנית: מ-92 ב-2016 ל-161 ב-2018 – והן במספר התלמידים הערבים: מ-16 ב-2016 ל-28 ב-2018.⁴⁰

מנהל תוכנית אודיסיאה, ד"ר אלי בן אליעזר, מסר כי התוכנית פועלת לשלב בתוכה תלמידים ממגוון אוכלוסיות. מוסדות התוכנית הם בפריסה גיאוגרפית רחבה, ובכלל זה שלוחת הטכניון במכללת תל חי ואוניברסיטת בן גוריון בנגב, בכוונה לאפשר גם לתלמידים מן הפריפריה להשתתף בה. בשלבים הראשונים של תהליך המיון לתוכנית ניתנת העדפה מתקנת לתלמידים מאוכלוסיות שונות ואפשר להיבחן במבחן המיון הראשוני בעברית ובערבית. עם זאת, לדברי בן אליעזר, תלמידים רבים אינם עוברים את שלבי המיון המאוחרים יותר, הכוללים השתתפות במכינה, ובסופו של דבר בנות הן כ-30% מן התלמידים בתוכנית וכ-5%–7% הם ערבים. בשנת הלימודים האחרונה נפתחה קבוצת מכינה ייעודית לתוכנית לתלמידים יוצאי אתיופיה בכיתות ו' ו-ז' כדי לתמוך בהם לקראת קבלה לתוכנית בכיתה ח'.⁴¹

התוכנית מופעלת על ידי מרכז מדעני העתיד לקידום מחוננים ומצטיינים של עמותת קרב. מימון התוכנית מתחלק בין משרד החינוך, מטה הסייבר הלאומי במשרד ראש הממשלה וקרנות פרטיות, שהמרכזית בהם היא קרן רש"י. ההשתתפות העצמית של תלמידי התוכנית עומדת על כ-2,000 ש"ח בשנה. לדברי בן אליעזר, ניתנות מלגות בשיעור של 10%–90% מעלות התוכנית, על פי קריטריונים כלכליים.⁴²

³⁷ מרכז מדעני העתיד, [תוכנית אודיסיאה](#), התוכנית ללימודים אקדמיים במדעים.

³⁸ ד"ר אלי בן אליעזר, מנהל, תוכנית אודיסיאה, שיחת טלפון, 4 בדצמבר 2017.

³⁹ מרכז מדעני העתיד, [תוכנית אודיסיאה](#), התוכנית ללימודים אקדמיים במדעים.

⁴⁰ האגף למחוננים ומצטיינים במשרד החינוך, נתונים על תלמידים בתוכנית אודיסיאה, 12 בפברואר 2018.

⁴¹ ד"ר אלי בן אליעזר, מנהל תוכנית אודיסיאה, שיחת טלפון, 4 בדצמבר 2017.

⁴² שם.

3.4. שילוב תלמידים מאוכלוסיות מוחלשות וממגזרים שונים בתוכנית "אקדמיה בתיכון"

לצד המטרה לקדם תלמידים עם יכולות גבוהות במיוחד, מטרת תוכנית "אקדמיה בתיכון", כפי שנוסחו בראשית דרכה של התוכנית, היו תרומה לחינוך הציבורי ולחברה בכלל ולאוכלוסיית התלמידים המצטיינים בפריפריה, בפרט. בכלל זה דובר על הנגשת ההשכלה הגבוהה לתלמידי תיכון בפריפריה שיכולותיהם גבוהות, טיפוח ההון האנושי ומתן השכלה רחבה במענה על צרכי החברה, האקדמיה, המשק והצבא וחיוזוק החינוך הציבורי. גם בהודעה על השקת התוכנית "אקדמיה בתיכון" במאי 2012, הדגיש שר החינוך דאז גדעון סער כי "התוכנית תפתח את שערי האקדמיה לתלמידים מוכשרים בעלי יכולות גבוהות, בעיקר מהפריפריה הגיאוגרפית והחברתית, ותסייע להם למצות את הפוטנציאל שלהם כבר בזמן לימודיהם בתיכון".⁴³ בדיון בוועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת שהתקיים במרס 2011, בזמן ששרד החינוך גיבש את התוכנית, יושב-ראש הוועדה דאז, חבר הכנסת אלכס מילר, קרא למשרד החינוך להתייחס בעת גיבוש התוכנית לנושא המלגות לתלמידים שמגיעים משכבות סוציו-אקונומיות נמוכות ומן הפריפריה, ולדאוג לכך שהמצב הכלכלי לא יהיה חסם להשתלבות תלמידים בתוכנית.⁴⁴

במחקרים, שנערכו בעיקר בארצות הברית, אשר עסקו בשילוב תלמידים מקבוצות מיעוט המשתייכים לפריפריה חברתית, גיאוגרפית ואתנית בתוכניות למחוננים ומצטיינים, עלו כמה רכיבים הנקטים בתוכניות כאמור המסייעים להצלחה, ובהם: שימוש בתהליכי זיהוי וקבלה מותאמים; תמיכה אקדמית נוספת לתלמידים מקבוצות מיעוט עם פוטנציאל גבוה להצלחה, לרבות לפני ההשתתפות בתהליכי הקבלה לתוכנית ובמהלכם; התאמת תוכנית הלימודים ושילוב אלמנטים רב-תרבותיים, יחידות לימוד תמטיות ואינטר-דיסציפלינריות והזדמנויות ללמידה פרטנית במהלך התוכנית; העלאת הרגישות התרבותית של המורים וצוות התוכנית; התייחסות לתחושת השייכות של תלמידים מקבוצות המיעוט בתוכנית, לאופי הקשרים החברתיים עם תלמידים אחרים ועם המורים ולהיבטים של תפיסה עצמית וזהות קבוצתית, במאמץ ייעודי ליצירת רשת חברתית תומכת לאותם תלמידים; מחויבות ומאמצים לפיתוח קשר עם משפחות התלמידים.⁴⁵

בנובמבר 2016 התפרסם מחקר הערכה של הרשות הארצית למדידה והערכה במשרד החינוך (ראמ"ה) שבו נבדקה פעילותה של תוכנית "אקדמיה בתיכון" בשנת הלימודים תשע"ה. המחקר עסק בהרחבה באופן שבו פועלת התוכנית להגשמת המטרות החברתיות שלה ובהתאמתה למגזרים שונים ולתלמידים מן הפריפריה הגיאוגרפית והפריפריה החברתית. ממצאי מחקר ההערכה מלמדים כי בתוכנית אין מנגנונים להשגת המטרות החברתיות המוצהרות של התוכנית ואין פתרונות ייחודיים המותאמים לאוכלוסיות מן הפריפריה הגיאוגרפית והפריפריה החברתית. נוסף על כך, מסתמן פער בין המטרות החברתיות המוצהרות של התוכנית לבין רמת המודעות למטרות אלה בבתי הספר, ואלה רואים לנגד עיניהם את המטרה הפרטנית של טיפוח התלמיד המצטיין בלבד ופועלים בהתאם.⁴⁶

על פי החוקרים, אף כי מובילי התוכנית משקיעים מאמץ רב כדי לצרף אליה בתי ספר מהפריפריה הגיאוגרפית והפריפריה החברתית, אותם בתי ספר אינם נוטים להצטרף, והתוכנית כמעט אינה מגיעה לפריפריה הגיאוגרפית של המדינה. יישום התוכנית בבתי הספר מהמגזר דובר הערבית אינו עונה על

⁴³ משרד החינוך, "אקדמיה בתיכון", הודעת דוברות, 3 במאי 2012.

⁴⁴ ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, תלמידי תיכון הלומדים לתואר ראשון, פרוטוקול דיון, 1 במרס 2011.

⁴⁵ מכון דוידסון לחינוך מדעי, "מדעני וממציאי העתיד – סקירת ספרות", ינואר 2017.

⁴⁶ משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, "הערכת התוכנית אקדמיה בתיכון", נובמבר 2016, עמ' 17.

הציפיות של אנשי צוות ההוראה של בית הספר, אשר נוטים להעריך שהתוכנית אינה מתאימה לתלמידים אלו.⁴⁷ לפי ממצאי סקר שנערך במסגרת מחקר ההערכה, 65% מן התלמידים בחינוך הערבי הפסיקו את השתתפותם בתוכנית לפני שסיימו את הקורסים שתכננו ללמוד בהם.⁴⁸ בין החסמים האפשריים שציינו החוקרים בקשר להשתלבותם של תלמידים מאוכלוסיות מוחלשות בתוכנית "אקדמיה בתיכון": **קשיי שפה** – ידיעת השפה העברית בקרב תלמידים דוברי ערבית ועולים חדשים ברמה שאינה מספקת וידיעת אנגלית בקרב אוכלוסיות מסוימות ברמה שאינה מספקת; **מיומנות נמוכה יותר ללמידה במתכונת של תקשוב** באוכלוסיות פריפריאליות; **קושי בהתמודדות** עם הכללים והנורמות הלא-מוכרים של האקדמיה והביורוקרטיה הכרוכה לעיתים בלימודים האקדמיים; "הלם תרבות" במפגש עם אוכלוסיות אחרות. כמו כן, תלמידים מיישובים מרוחקים יותר העלו לעיתים את הקושי להשתתף בקבוצות הנחיה פנים-מול-פנים.⁴⁹

לדברי החוקרים, ממצאים אלה מעלים שאלה מהותית על דמותה של התוכנית: האם מדובר בתוכנית לתלמידים חזקים בלבד או שזו תוכנית להתנסות בלימודים אקדמיים לאוכלוסיות תלמידים מגוונות? על פי החוקרים, ממצאי ההערכה מעידים כי התוכנית, כפי שהייתה בנויה במועד ההערכה, מתאימה לתלמידים מעטים בלבד, ומעבר ליכולת לימודית גבוהה היא דורשת גם מאפיינים תרבותיים ואישיותיים נוספים ובהם שפה, ביטחון עצמי, יוזמה ויכולת תקשורת. משאבים אלה מבשילים בקצב שונה אצל תלמידים מאוכלוסיות שונות ואפשר שחלק מן התלמידים מאוכלוסיות פריפריאליות אינם מצוידים בהם כלל. שילוב של תלמידים אלו בתוכנית דורש ליווי צמוד יותר והתאמות נוספות. על פי החוקרים, **"ללא הכנסת התאמות כלשהן מסתמן שישארו בתוכנית רק בתי ספר שמשרתים אוכלוסיות מבוססות, שנהנות מגישה גבוהה יותר למשאבים כלכליים חברתיים ואחרים"**.⁵⁰

בסיכום ההערכה המליצו החוקרים לחדד את מטרות התוכנית באופן מובהק יותר ולהכריע אם מדובר בתוכנית המתמקדת בתלמידים מצטיינים ובקהל יעד מצומצם או בתוכנית שנועדה לקדם התנסות באקדמיה לאוכלוסיות רחבות המכוונת גם לפריפריה. בהתאם להכרעה שתקבל בדבר דמותה של התוכנית יש לפעול לתיאום ציפיות עם בתי הספר ולקביעת מנגנונים מתאימים להשגת המטרות של התוכנית, למשל שיפור כלי התוכנית להתמודדות עם חסמים לשילוב מוצלח של אוכלוסיות מן הפריפריה החברתית והגיאוגרפית בתוכנית, כגון מעטפת ליווי רחבה יותר, הכנת המשתתפים להיכרות עם הכללים והתרבות הארגונית של המוסדות האקדמיים, התמודדות עם היבט התקשוב, חיזוק השפה העברית והאנגלית בקרב תלמידים הנזקקים לכך וכדומה; תיאום ציפיות עם בתי ספר שמפעילים את התוכנית, במיוחד בחינוך הערבי בכל הקשור לאופן יישום התוכנית; חידוד הקריטריונים לקבלת תלמידים לתוכנית.⁵¹

בתגובה על שאלותינו בדבר פעילויות שנערכו בעקבות ממצאי מחקר ההערכה, נמסר ממשרד החינוך כי **נבחנה המדיניות בעניין התוכנית "אקדמיה בתיכון" והוגדרו מחדש מטרותיה, כך שכיום היא מאופיינת כתוכנית למצטיינים ולא כתוכנית להתנסות אקדמית**. אף כי התוכנית מכוונת להגעה למספר רב של תלמידים, יתקבלו אליה תלמידים מצטיינים במיוחד, כך שיוכלו לשלב לימודים אקדמיים עם לימודיהם התיכוניים. בהתאם לכך חודדו הקריטריונים להצטרפות תלמידים לתוכנית, מתוך כוונה שלא

⁴⁷ שם, עמ' 17–18.

⁴⁸ החוקרים מסייגים ממצא זה בשל מספר קטן של תלמידים ערבים שהשתתפו בסקר (27 תלמידים בסך הכול) ושיעורי השבה נמוכים יותר בחינוך הערבי.

⁴⁹ משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, הערכת התוכנית אקדמיה בתיכון, נובמבר 2016, עמ' 73–74.

⁵⁰ שם, עמ' 19.

⁵¹ שם עמ' 22.

תהיה נשירה בשל הצטרפות תלמידים לא מתאימים. עוד צוין כי מן הסמסטר השני של שנת הלימודים תשע"ח ואילך יאותרו תלמידים מצטיינים מבני הקהילה האתיופית בשלבים מוקדמים ויינתנו להם סיוע ותמיכה באמצעות חונכות, הן לקראת הכניסה לתוכנית בכיתה י' והן במהלך לימודיהם במסגרתה. בשלב זה משרד החינוך פונה לבתי הספר כדי לאתר תלמידים מתאימים.

בכל הקשור לתלמידים דוברי ערבית, ממשרד החינוך נמסר כי זוהו בקרב תלמידים אלה קושי רב בהתמודדות עם השפה העברית האקדמית וכן צורך בהכנה מנטלית ללימודים באקדמיה. האגף בוחן אפשרות לקיים קורס ייעודי לאוכלוסייה זאת במהלך כיתה ט'. בינתיים החלה לפעול תוכנית "עברית על הרצף" בבתי ספר בחינוך הערבי, שמטרתה שיפור וקידום של שליטת התלמידים דוברי הערבית בשפה העברית. בין מדדי התוצאה לטווח ארוך שנקבעו לתוכנית זאת: "שילוב מיטבי באקדמיה בישראל".⁵² עם זאת, נדגיש כי בתוכנית "אודיסיאה – מדעני וממציאי העתיד" (ראו בהרחבה בסעיף 3.3 לעיל), שאף היא תוכנית למצטיינים של משרד החינוך, משתתפים קרוב ל-30 תלמידים דוברי ערבית.

לדברי נמרוד דותן, המנהל החינוכי של עמותת "חינוך לפסגות", שעוסקת ביצירת שוויון הזדמנויות לילדים ובני נוער עם פוטנציאל למצוינות החיים בפריפריה החברתית-גיאוגרפית של ישראל, אף על פי שהעלות הכספית של התוכנית אינה חסם לתלמידים מאוכלוסיות מוחלשות (שכן תלמידים הנזקקים לסיוע כלכלי מקבלים אותו), נגישותה לתלמידים ולבתי ספר מן הפריפריה החברתית והגיאוגרפית מועטה, וכך גם היכולת שלהם להשתלב בה.

תלמידים המגיעים מרקע מוחלש מתמודדים עם אתגרים לימודיים הנובעים מפערים בתחומים שונים ומיכולת מוגבלת של המשפחה לסייע בלימודים האקדמיים. לימודים אקדמיים בזמן התיכון נתפסים בעיניהם ובעיני סביבתם הקרובה כשלב נוסף מעבר לשלב הבסיס של סיום בגרות מלאה, שעליהם להקדיש לו את מרב המאמצים. נוסף על כך, אף שמשרד החינוך מאפשר לתלמידים להירשם לתוכנית גם ללא בית ספר מגיש, סיכויי ההצלחה בתוכנית של תלמידים מרקע מוחלש, ללא תיווך ותמיכה מצד בית הספר, הם נמוכים. עד כה העמותה תמכה בתלמידים אחדים שהשתתפו בתוכנית "אקדמיה בתיכון".⁵³

4. שילוב תלמידים מאוכלוסיות מוחלשות בתוכניות נוספות המאפשרות לתלמידי תיכון ללמוד לתואר אקדמי

נוסף על תוכנית משרד החינוך "אקדמיה בתיכון" יש תוכניות אחרות המאפשרות לתלמידי תיכון לימודים לתואר אקדמי. תוכניות אלה מופעלות על ידי המוסדות להשכלה גבוהה, ללא מעורבות של משרד החינוך. לעיתים הן מופעלות בשיתוף עם רשתות חינוך דוגמת רשת אורט ועמותת מופ"ת ועם רשויות מקומיות, דוגמת עיריית אשדוד. בחלק מהתוכניות משלבים בלימודים אקדמיים תלמידי תיכון ללא קשר לבית הספר שבו הם לומדים ותוכניות אחרות הן חלק מתוכנית הלימודים המובנית במוסדות חינוך ובכיתות מסוימות. כאמור לעיל, מוסדות רבים להשכלה גבוהה מאפשרים לתלמידי תיכון להירשם ללימודים אקדמיים גם מחוץ למסלולים המיועדים להם. להלן חלק מהתוכניות המרכזיות המיועדות לתלמידי תיכון במוסדות להשכלה גבוהה:⁵⁴

⁵² מנחם נדלר, מנהל האגף לתלמידים מצטיינים ומחוננים, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך, מכתבים, 21 בנובמבר 2017, 25 בינואר 2018.

⁵³ נמרוד דותן, מנהל חינוכי, עמותת "חינוך לפסגות", שיחת טלפון, 29 בנובמבר 2017.

⁵⁴ נדגיש כי זאת אינה רשימה מלאה של התוכניות ללימודים אקדמיים לתלמידי תיכון במוסדות להשכלה גבוהה וכי יש תוכניות נוספות, בין השאר בטכניון, במכללה למינהל ובאוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

- **התוכנית האקדמית לנוער של המחלקה למתמטיקה באוניברסיטת בר-אילן**, המיועדת לבוגרי כיתות י' שהשלימו בגרות במתמטיקה במסגרת התוכנית לנוער מוכשר במתמטיקה של האוניברסיטה. הלימודים מתקיימים במקביל ללימודי התיכון בשעות אחר הצהריים ובתום שלוש שנים, הכוללות שנת דחייה של השירות הצבאי, מניבים תואר ראשון באחד מן התחומים הללו: מתמטיקה, פיזיקה, מדעי המחשב או הנדסת חשמל.⁵⁵
 - **לימודי תואר ראשון במדעי המחשב מטעם המרכז האקדמי לב** – לתלמידי ישיבת "תורה ומדע" במכון לב.⁵⁶
 - **תוכנית "אתגר" באוניברסיטת חיפה**, שבמסגרתה תלמידי תיכון מצטיינים מחיפה ומסביבתה משלימים תואר אקדמי במדעי המחשב בארבע שנות לימוד, מכיתה י' ועד כיתה י"ג.⁵⁷
 - **תוכנית פרחי הייטק לתואר ראשון במדעי המחשב במכללה האקדמית נתניה**, המיועדת לבוגרי כיתות י' שהשלימו בגרות במתמטיקה במסגרת התוכנית לנוער מוכשר במתמטיקה של אוניברסיטת בר-אילן. הלימודים בתוכנית נמשכים שלוש שנים, ובכללן סמסטר קיץ ושנת דחיית השירות הצבאי.⁵⁸
 - **תוכנית בנו ארבל למצטיינים במתמטיקה באוניברסיטת תל אביב**, המאפשרת לתלמידי חטיבות הביניים והתיכון לשלב במהלך לימודיהם קורסים אקדמיים לתואר ראשון בבית הספר למדעי המתמטיקה באוניברסיטת תל אביב.⁵⁹
 - **תוכנית א"א – הכנה לאקדמיה בגיל צעיר באוניברסיטה העברית**, המאפשרת לתלמידים מצטיינים ללמוד להשלים תואר ראשון במדעי הטבע לפני הגיוס לצבא, כדי לעודד תלמידים מצטיינים הנהנים מאתגר אינטלקטואלי ללמוד מקצועות מדעיים ברמה אקדמית ולהכיר את חזית המדע מתוך האקדמיה כבר בגיל התיכון. התוכנית כוללת שנת מכינה בכיתה ח', ואחריה, מכיתה ט' והלאה, התלמידים משתלבים בלימודים אקדמיים. התוכנית פועלת בשיתוף מכללת אורט בגבעת רם ועמותת מופת.⁶⁰
- על פי המידע שנאסף על תוכניות אלה, ככלל, הן מיועדות לתלמידים המתאימים מבחינת רמת המצוינות האקדמית, הבשלות והמוטיבציה שלהם ואינן פונות באופן ייעודי לתלמידים מאוכלוסיות מוחלשות וממגזרים שונים. שכר הלימוד בהן זהה לשכר לימוד אקדמי, ואף כי לרוב מוצעות בהן מלגות סיוע לתלמידים הנזקקים לכך ועומדים בתנאי התוכנית מבחינה אקדמית, אין בהן מנגנונים נוספים לתמיכה בתלמידים מאוכלוסיות נזקקות וממגזרים שונים ולליווי שלהם.**
- נמצאו גם תוכניות אחדות הפונות באופן ייעודי לתלמידים מאוכלוסיות מוחלשות, ממגזרים שונים ומן הפריפריה החברתית והגיאוגרפית של ישראל.⁶¹ להלן נפרט על תוכניות אלה. לרובן יש מבנה דומה, הכולל שנת מכינה המאפשרת גם מיון של התלמידים המשתתפים, ואחריה שנתיים או שלוש של השתתפות בקורסים אקדמיים אחדים המיועדים לכלל אוכלוסיית הסטודנטים, לרוב בליווי או בתגבור**

⁵⁵ פרופ' עוזי וישנה, ראש התוכנית האקדמית לנוער, המחלקה למתמטיקה, אוניברסיטת בר-אילן, דוא"ל, 24 בדצמבר 2017.

⁵⁶ אתר ישיבת **תורה ומדע**.

⁵⁷ אוניברסיטת חיפה, "תוכנית אתגר למדעני דור המחר – תואר B.Sc במדעי המחשב של אוניברסיטת חיפה לתלמידי תיכון מצטיינים", דף מידע. טלי שריג, מרכזת תוכנית אתגר, החוג למדעי המחשב, אוניברסיטת חיפה, דוא"ל, 10 בדצמבר 2017.

⁵⁸ המכללה האקדמית נתניה, **פרחי הייטק – תואר ראשון לתלמיד תיכון**.

⁵⁹ אוניברסיטת תל אביב, הפקולטה למדעים מדויקים, **תוכנית בנו ארבל לתלמידים צעירים מצטיינים במתמטיקה**.

⁶⁰ אוניברסיטת העברית בירושלים, מרכז המעבדות למדעים ע"ש בלמונטה, תוכנית א"א הכנה לאקדמיה בגיל הצעיר. ד"ר אשל אופיר, מנהל מרכז המעבדות ע"ש בלמונטה, שיחת טלפון, 20 בדצמבר 2017.

⁶¹ נציין כי מכיוון שאין גורם מרכזי האוסף נתונים ומידע על תוכניות מסוג זה, אפשר כי יש תוכניות נוספות במוסדות אחרים להשכלה גבוהה שלא ידענו עליהן ולא נכללו בסקירה.

נוסף. נקודות הזכות שצוברים התלמידים בהשתתפותם בקורסים אקדמיים נשמרות בעבור לימודים אקדמיים עתידיים, אך אי-אפשר להשלים במסגרתן חלק ניכר מן התואר האקדמי לפני סיום התיכון. תלמידי התיכון בכל התוכניות נדרשים להשתתף בשכר הלימוד על פי רוב בשיעור נמוך מזה שנגבה בתוכניות האחרות של משרד החינוך לתלמידים מצטיינים. בחלק מן התוכניות מוצע סיוע נוסף בשכר הלימוד לתלמידים נזקקים. משרד החינוך איננו מעורב בהפעלתן של תוכניות אלה (מלבד תוכנית אחת במחוז דרום) והן ממומנות במלואן ממקורות הגופים המפעילים אותן.

בפתח הדיון בתוכניות נדגיש כי התמקדנו כאן אך ורק בתוכניות שמאפשרות השתתפות בקורסים אקדמיים ובצבירת נקודות זכות אקדמיות לתלמידי תיכון.⁶² יש תוכניות נוספות המופעלות הן על ידי אגפים שונים במשרד החינוך והן על ידי רשויות ועמותות שונות כדי לעודד מצוינות בקרב אוכלוסיות מוחלשות ולהגדיל את שיעור התלמידים מאוכלוסיות אלו הפונים ללימודים אקדמיים, ללא השתתפות תלמידים בקורסים אקדמיים.⁶³

נוסף על כך, מכיוון שמדובר בתוכניות להתנסות אקדמית ולא בתוכניות שמטרתן לימודים לתואר אקדמי, חלק גדול מן התלמידים בתוכניות אלו אינם נכללים בנתונים על בני נוער הלומדים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה שהוצגו בפרק 2 במסמך זה.

מחקרי הערכה שנערכו בעבור חלק מן התוכניות שנדון בהן להלן מעידים כי שביעות הרצון של המשתתפים בהן רבה, וכי רבים מן המשתתפים בהן המשיכו בלימודים אקדמיים, אף שכאמור הם נמנים עם אוכלוסיות ששיעור ההשתתפות שלהן בהשכלה הגבוהה נמוך. עם זאת, לא נמצא מחקר מקיף שנערך בכלים אקדמיים, שבו נבחנה תרומת תוכניות ההתנסות האקדמית להמשך לימודיהם של תלמידים מאוכלוסיות מוחלשות וממגזרים שונים בהשוואה לתלמידים שלא השתתפו בתוכניות מסוג זה או שהשתתפו בתוכניות שאינן כוללות מרכיב של התנסות בקורסים אקדמיים וצבירת נקודות זכות אקדמיות.

4.1. תוכניות לה"ב (להב"ה) – לקראת השכלה באוניברסיטה העברית

בקמפוס הר הצופים ובקמפוס רחובות של האוניברסיטה העברית מתקיימות תוכניות מוכנות להשכלה גבוהה המיועדות לתלמידים מוכשרים מן הפריפריה הגיאוגרפית והפריפריה החברתית של ישראל.

תוכנית לה"ב (בעבר תוכנית להב"ה) פועלת באמצעות היחידה למעורבות חברתית בקמפוס הר הצופים של האוניברסיטה העברית זה כ-15 שנה. התוכנית מיועדת לתלמידים מוכשרים מאוכלוסיות מוחלשות, נוער בסיכון וצעירים משכונות מצוקה, שהם הראשונים ממשפחתם הלומדים לימודים אקדמיים, ובהם תלמידים ממזרח ירושלים, המשתתפים בתוכנית באמצעות פנייה לבתי הספר. התוכנית בנויה מכמה שלבים: חלקה הראשון של התוכנית, "קל"ף מנצח" (קורסי למידה פעילה), מיועד לתלמידים בכיתות י" ובמהלכו משתתפים התלמידים בקורס העשרה אקדמי הכולל הקניית מיומנויות למידה. לאחר סינון נוסף באמצעות ראיונות אישיים, שמטרתם לאתר תלמידים עם מוטיבציה גבוהה ויכולת להתחייב לתוכנית, מוזמנים בוגרי קל"ף מנצח להשתתף בקורסים אוניברסיטאיים המקנים להם נקודות זכות

⁶² נציין כי לעיתים יש קושי להבחין בין תוכניות שהמוקד העיקרי שלהם הוא טיפוח תלמידים מצטיינים לבין אלה המתמקדות בהנגשת ההשכלה הגבוהה למגוון אוכלוסיות. ככלל, פירטנו כאן על כל התוכניות שנמצא כי אינן מציבות קריטריונים גבוהים של הצטיינות בלימודים כתנאי מוקדם לקבלה לתוכנית ושהן פתוחות לאוכלוסייה רחבה של תלמידים, בין השאר, באמצעות סבסוד שכר הלימוד לתלמידים בתוכנית. מפעילי חלק מן התוכניות מצהירים כי הן מכוונות לאוכלוסיות מוחלשות ואחרים אינם מצהירים כן.

⁶³ ראו לדוגמה: תוכנית [קדם-עתידיים](#), [חינוך לפסגות](#), [מרכזים לנוער שוחר מדע](#), ועוד.

אקדמיות. התלמידים בתוכנית מלווים על ידי סטודנטים חונכים הלומדים את אותם הקורסים.⁶⁴ לדברי רפאל בוקעי מן היחידה למעורבות חברתית באוניברסיטה העברית, בתוכנית משתתפים כ-40 תלמידים בשנה. סכום ההשתתפות העצמית של כל תלמיד הוא כ-500 ש"ח בשנה. נוסף על כך, האוניברסיטה מספקת הסעות לתלמידים מרחבי העיר. האוניברסיטה העברית נושאת בכלל עלויות התוכנית, ללא השתתפות של משרד החינוך או עיריית ירושלים.⁶⁵

בדוח הערכה של התוכנית משנת 2017 נמצא כי שביעות הרצון של החניכים מן התוכנית גבוהה, ולדבריהם, היא תרמה רבות לרצון שלהם להמשיך בלימודים גבוהים. בסקר שנערך בקרב בוגרי התוכנית בשנת 2011 נמצא כי 63% מן המשיבים המשיכו בלימודים אקדמיים לאחר התוכנית. כ-47% מן הבוגרים שלמדו או לומדים לתואר אקדמי, לומדים מקצועות בתחומי מדעי החברה והרוח וכ-36% מן הבוגרים לומדים מקצועות מדעיים או הנדסיים. 92% מן הבוגרים ציינו כי השתתפותם בתוכנית תרמה להחלטתם לרכוש השכלה גבוהה במידה רבה או במידה רבה מאוד, ו-83% מהם ציינו כי הם חושבים כי השתתפותם בתוכנית סייעה להם במידה רבה או במידה רבה מאוד.⁶⁶

פרויקט להב"ה פועל באמצעות המדור ללימודי חוץ בפקולטה לחקלאות, מזון וסביבה בקמפוס רחובות של האוניברסיטה העברית. התוכנית מיועדת לתלמידי תיכון מן הערים רחובות ויבנה, ופועלת בשיתוף עם עיריית אלה. הפנייה לתלמידים בתוכנית נעשית באמצעות היועצות החינוכיות בבתי הספר בערים אלו. התוכנית נמשכת שלוש שנים. השנה הראשונה היא שנת הכנה אקדמית, ובמסגרתה לומדים התלמידים מיומנויות למידה ונחשפים בפניהם תחומים אקדמיים שונים הנלמדים בפקולטה לחקלאות. בשנה השנייה ובשנה השלישית משתתפים התלמידים, כסטודנטים מן המניין, בקורסים נבחרים הניתנים בפקולטה לחקלאות, בליווי חונכים, וצוברים נקודות זכות לאחר עמידתם בדרישות האקדמיות של הקורס. עלות התוכנית 500 ש"ח בשנה לתלמידי כיתות י"א וי"ב. במידת הצורך ניתן סיוע בשכר הלימוד על ידי העיריית.⁶⁷

4.2. אוניברסיטת תל אביב לנוער

אוניברסיטת קיץ לנוער – מאז שנת 2000 מפעילה אוניברסיטת תל אביב לנוער מדי שנה אוניברסיטת קיץ, שבה משתתפים כ-60 תלמידי תיכון, מסיימי כיתות י' וי"א מיישובי הפריפריה, בקורסים האקדמיים בסמסטר הקיץ. על פי אתר התוכנית: "מטרתה העיקרית של התוכנית היא לאפשר לתלמידים חשיפה לעולם האקדמי, מתוך ניסיון רב-שנים ומחקרים שמראים שההתנסות בלימודים אקדמיים כבר בזמן לימודים בתיכון מפחיתה מחששותיהם לגבי השתלבות מוצלחת בלימודים אקדמיים בעתיד, תורמת לגישה חיובית להשכלה גבוהה, ומחזקת את אמונתם ביכולתם להצליח בלימודי תואר ראשון ואף בתארים מתקדמים. תלמידים אלה, שיזכו בקרדיטציה שתשמש אותם בלימודיהם האקדמיים בעתיד, יהיו שגרירי ההשכלה הגבוהה ביישוביהם וישמשו מופת ודוגמה לחיקוי בקהילותיהם".⁶⁸

⁶⁴ אתר [דיקנט הסטודנטים](#), האוניברסיטה העברית.

⁶⁵ רפאל בוקעי, היחידה למעורבות חברתית, דיקנט הסטודנטים, האוניברסיטה העברית בירושלים, שיחת טלפון, 4 בדצמבר 2017.

⁶⁶ האוניברסיטה העברית בירושלים, פרויקט הדגל החברתי של האוניברסיטה העברית: דוח הערכה – לה"ב 2017, סיכום תוצאות סקר בוגרי להב"ה 2011. נתקבל באמצעות רפאל בוקעי, היחידה למעורבות חברתית, דיקנט הסטודנטים, האוניברסיטה העברית בירושלים, דוא"ל, 20 בדצמבר 2017.

⁶⁷ **פרויקט להב"ה**, המדור ללימודי חוץ, הפקולטה לחקלאות, מזון וסביבה, האוניברסיטה העברית. רחלי ענברי, מנהלת המדור ללימודי חוץ, הפקולטה לחקלאות, מזון וסביבה, האוניברסיטה העברית, דוא"ל, 20 בדצמבר 2017.

⁶⁸ [אוניברסיטת קיץ לנוער](#), אוניברסיטת תל אביב לנוער, אוניברסיטת תל אביב.

התוכנית מיועדת לבוגרי כיתות י' וי"א מבתי ספר מהפריפריה שיש להם ממוצע ציונים גבוה, התנהגות טובה ולימודי אנגלית ברמה של 4 ו-5 יחידות, וניתנת עדיפות לתלמידים פעילים מבחינה חברתית ולתלמידים שהם דור ראשון להשכלה גבוהה במשפחתם. התוכנית נמשכת כשמונה שבועות בתנאי פנימייה, ובמהלכם משתתפים התלמידים בקורסים אקדמיים של שנה א' בפקולטות למדעי הרוח ולמדעי החברה וצוברים בין 4 ל-6 נקודות זכות אקדמיות. יתר על כן, באפשרותם להמיר את אחד ממקצועות הבגרות בתחום מדעי החברה בקורסים אקדמיים במסגרת התוכנית "אקדמיה בתיכון". הקורסים מופעלים בכיתות ייעודיות לתלמידי התוכנית, התכנים הנלמדים הם ברמה אקדמית והם מועברים על ידי מרצים מן הפקולטות למדעי החברה ולמדעי הרוח באוניברסיטה. לצד ההוראה האקדמית מופעל מערך תגבורים אינטנסיבי של היחידה לנוער שוחר מדע, שמטרתו לסייע לסטודנטים הצעירים בהתמודדות עם הלימודים האקדמיים באופן שיביא אותם להפיק את המרב מהלימודים ולהגיע לציונים גבוהים בעבודות ובמבחנים. התלמידים אף משתתפים בסדורים ובפעילויות העשרה שונות. עלות התוכנית 750 ש"ח למשתתף.⁶⁹ במחקר שנערך בשנת 2008 נמצא כי יותר מ-85% מן הבוגרים למדו או לומדים לימודים גבוהים. כ-30% מן הבוגרים עשו זאת במסגרת העתודה האקדמית.⁷⁰

על פי דורית ססמאן, מנהלת היחידה באוניברסיטת תל אביב, אף כי בעבר משרד החינוך השתתף במימון התוכנית, כיום היא ממומנת במלואה על ידי אוניברסיטת תל אביב באמצעות תורמים. יש אפשרות שמשד החינוך יתמוך בתוכנית בקיץ 2018.⁷¹

שער להשכלה גבוהה היא תוכנית נוספת, המופעלת על ידי אוניברסיטת תל אביב לנוער, מיועדת לתלמידים מצטיינים בכיתה ט' וי', בעיקר מן הפריפריה החברתית והגיאוגרפית. היא פועלת בשיתוף עם רשתות חינוך ועיריות, ובהן רשת אורט ועיריות אשדוד ואשקלון. מטרתה לסייע לתלמידים להתגבר על החששות והחסמים המלווים את ההשתלבות בלימודים לקראת תואר באוניברסיטה.⁷²

התוכנית נמשכת שלוש שנים. בשנה הראשונה בתוכנית משתתפים התלמידים בשנת מכינה שמטרתה לדמות לתלמידים למידה באקדמיה ולהעניק להם כלים ומיומנויות הנחוצים לסטודנטים. במסגרת המכינה התלמידים עורכים היכרות עם החוגים השונים באוניברסיטה, לומדים לחפש מידע בספריית האוניברסיטה, להתמצא בקמפוס, באולמות, בכיתות ועוד. תלמידים שמסיימים את המכינה בהצלחה יכולים להשתלב החל מהשנה שלאחריה בקורסים אקדמיים מתחומים שונים, ובהם משפטים, רפואה, חברה, רוח ואומנויות כסטודנטים במעמד במיוחד. לצד השתתפותם בקורסים הרגילים, כל תלמיד בתוכנית משתתף בתגבור שבועי, כדי לסייע לתלמידים להשלים את התוכנית. נקודות הזכות האקדמיות שצוברים התלמידים משתתפים בקורסים אלה עומדות לזכותם בעתיד, עם קבלתם למוסדות להשכלה גבוהה.⁷³

בשנת המכינה משתתפים כ-90 תלמידים מדי שנה, כ-65 מתוכם ממשיכים לקורסים אקדמיים.⁷⁴ תלמידי המכינה משלמים שכר לימוד דיפרנציאלי, בין 700 ל-2000 ש"ח, בהתאם למדדי הטיפוח. עלות

⁶⁹ ש.ם.

⁷⁰ אדם הישראלי, "ציונים זה לא הכל: על מרכז, פריפריה והשכלה גבוהה", עבודת מוסמך, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוולד, האוניברסיטה העברית בירושלים, דצמבר 2008.

⁷¹ דורית ססמאן-בודנהיימר, מנהלת אוניברסיטת תל אביב לנוער, אוניברסיטת תל אביב, שיחת טלפון, 10 בדצמבר 2017.

⁷² מידע כללי על מסלולים אקדמיים לבני נוער באוניברסיטת תל אביב, נתקבל באמצעות דורית ססמאן, 18 בדצמבר 2017.

⁷³ אתר תוכנית **שער להשכלה גבוהה**, אוניברסיטת תל אביב לנוער, אוניברסיטת תל אביב.

⁷⁴ מידע כללי על מסלולים אקדמיים לבני נוער באוניברסיטת תל אביב, נתקבל באמצעות דורית ססמאן, 18 בדצמבר 2017.

קורס אקדמי היא 2,000 ש"ח, ותלמידי התוכנית משלמים בהתאם ליכולת הכלכלית שלהם. לתלמידים נזקקים ניתנת מלגה נוספת.⁷⁵

4.3. אוניברסיטת בן גוריון בנגב – מרכז חוסידמן לנוער שוחר מדע

תוכנית פרחי הנדסת מכונות מופעלת מאז שנת 2015 ומאפשרת לתלמידי תיכון ללמוד קורסים אקדמיים בתחומי הנדסת מכונות. התוכנית פועלת בשיתוף עמותת קדם-עתידיים, שקהל היעד שלה הם תלמידים המתגוררים ביישובי הפריפריה. לתוכנית מתקבלים תלמידים בכיתה ט' שצפוי שילמדו בתיכון מתמטיקה, אנגלית ומגמת בחירה מדעית נוספת ברמת 5 יחידות לימוד ויש להם מחויבות, התמדה ומשמעת עצמית גבוהה. התלמידים מתקבלים בתום תהליך מיון הכולל מבחן, ריאיון אישי ומכינה. התלמידים בתוכנית לומדים קורסים אקדמיים וצוברים נקודות זכות אקדמיות, ולצד אלה משתתפים בפעילויות אחרות ובהן כתיבת עבודת גמר, השתתפות בפרויקטים הנדסיים של אוניברסיטת בן גוריון, ימי העשרה, סיורים, יציאה למשלחת בחו"ל ועוד. עלות ההשתתפות בתוכנית 850 ש"ח בשנה. ניתנות מלגות לזכאים.⁷⁶ כיום משתתפים בתוכנית 85 תלמידים, ועם הפעלתה המלאה צפוי שישתתפו בה כ-120 תלמידים.⁷⁷

תוכנית נגישות להשכלה גבוהה המיועדת לתלמידי כיתות ט' במחוז הדרום הפועלת מאז שנת הלימודים תשס"ב (2002–2003) ומטרתה להביא לצמצום פערים לימודים בקרב תלמידים בדרום ולהגדלת מספר התלמידים בדרום הפונים ללימודים באוניברסיטה ומצליחים בהם. התלמידים מופנים לתוכנית על ידי הרכזים האקדמיים בבתי הספר המשתתפים בתוכנית.

התוכנית פועלת באמצעות שלוש חטיבות מקבילות: חטיבה בית ספרית (תגבורים), חטיבה אוניברסיטאית (קורסים אקדמיים) ופעולות העצמה, התנדבות והעשרה. החטיבה האוניברסיטאית של התוכנית נמשכת שלוש שנות לימוד בשני מסלולים: מסלול כללי, שבו בכל שנה כל תלמיד לומד שני קורסים, אחד מתחום מדעי הטבע או ההנדסה ואחד מתחום מדעי הרוח; מסלול לימודי רפואה, שבו לומד התלמיד קורסים מתחום הרפואה בלבד. תלמיד המסיים שלוש שנים בתוכנית זו, זכאי לצבור 4 נקודות זכות אקדמיות שיישמרו לו ללימודיו העתידיים. עלות התוכנית 800 ש"ח לשנת לימודים. בתוכנית משתתפים כ-700 תלמידים ממגזרים שונים מדי שנה. מחוז דרום במשרד החינוך תומך בתוכנית יחד עם קרן רש"י.⁷⁸

בשנת 2013 נערך מחקר בקרב בוגרי התוכנית, כדי לעמוד על האפקטיביות שלה ועל מידת השפעתה על המשתתפים בטווח הארוך. ממצאי הסקר עולה כי 80% מבוגרי התוכנית לומדים או למדו בעבר באקדמיה, ו-11% נוספים מתכננים להירשם ללימודים בעתיד הקרוב. נתון זה גבוה ביחס לשיעור הלומדים באקדמיה בקרב כלל בוגרי התיכונים בנגב (45%). 66% ממי שלמדו או לומדים במערכת ההשכלה הגבוהה לומדים במוסדות אקדמיים אוניברסיטאיים, רובם באוניברסיטת בן גוריון בנגב. 80% מן הלומדים במוסדות אקדמיים לומדים במסלולים ובמקצועות עם סף קבלה גבוה. 55% מבוגרי התוכנית שלומדים לתואר אקדמי בחרו מסלולי לימוד אקדמיים בתחומי המדעים והטכנולוגיה. מדיווחי

⁷⁵ דורית ססמאן-בודנהיימר, מנהלת אוניברסיטת תל אביב לנוער, אוניברסיטת תל אביב, שיחת טלפון, 10 בדצמבר 2017; דוא"ל, 26 בדצמבר 2017.

⁷⁶ אוניברסיטת בן גוריון בנגב, מרכז חוסידמן לנוער שוחר מדע, [פרחי הנדסת מכונות](#).

⁷⁷ ד"ר ציונה אלקיים-כהן, מנהלת מרכז חוסידמן לנוער שוחר מדע, דוא"ל, 24 בדצמבר 2017.

⁷⁸ אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, מרכז חוסידמן לנוער שוחר מדע, [נגישות להשכלה גבוהה](#). ד"ר ציונה אלקיים-כהן מנהלת מרכז חוסידמן לנוער שוחר מדע, שיחת טלפון, 10 בדצמבר 2017.

הבוגרים עולה כי התרומה הרבה ביותר של התוכנית קשורה בפיתוח מסוגלות ללימודים באקדמיה וביצירת תמריץ ללמוד בפקולטות עם סף קבלה גבוה.⁷⁹

4.4. אוניברסיטת בר-אילן – תוכנית מוכנות להשכלה גבוהה (מול"א)

תוכנית מול"א, מוכנות להשכלה גבוהה, פועלת באמצעות היחידה למעורבות חברתית באוניברסיטת בר-אילן. בין מטרות התוכנית לחשוף בפני התלמידים את העולם האקדמי, לטפח סקרנות אינטלקטואלית בקרב התלמידים, לעודד למצוינות, לפתח אסטרטגיות קריאה, למידה וכתובה אקדמית ולקרב תלמידים שיש להם הישגים מצוינים לחוגי האוניברסיטה ולתחומי הלימוד המגוונים הנלמדים בה.

התוכנית מיועדת לתלמידים מכיתות ח' ואילך ופועלת בשיתוף עמותת מופ"ת ורשת אורט. הליך בחירת התלמידים ומיונם לתוכנית נערך על ידי בתי הספר, ובחלק מבתי הספר התוכניות מיועדות לתלמידים מצטיינים בלבד ובאחרים – לאוכלוסייה מגוונת יותר של תלמידים. בשנה הראשונה של התוכנית מתקיים קורס מוכנות לאקדמיה בבית הספר. תלמידים בכיתות ט'–י', שסיימו בהצלחה את הקורס והשיגו ממוצע ציונים גבוה בלימודיהם רשאים ללמוד עד שלושה קורסי בחירה אקדמיים בכיתות ייעודיות לתלמידי התוכנית; קורסים אלה מוכרים בהמשך הלימודים באוניברסיטה. מכיתה י"א ואילך יכולים התלמידים המשתתפים בתוכנית ללמוד בקורסים אקדמיים במחלקות האוניברסיטה השונות ולצבור עד 20 נקודות זכות אקדמיות. מי שסיים 12 יחידות בגרות בהצטיינות והשיג ממוצע ציונים גבוה בקורסים האקדמיים שנלמדו במסגרת התוכנית יוכל להתקבל למחלקות האוניברסיטה כתלמיד לתואר, ותלמידים מצטיינים במיוחד בתוכנית מסיימים תואר ראשון לפני השירות הצבאי.⁸⁰ עלות התוכנית היא 1,000 ש"ח לשנה בשנים הראשונות שבהם נלמדים קורסים ייעודיים לתלמידי תיכון. תלמידי תיכון הלומדים קורסים בתוך מחלקות האוניברסיטה משלמים 50% משכר הלימוד של הקורס. תלמידים נזקקים מקבלים מלגות מן האוניברסיטה או מגורמים אחרים. בסך הכול משתתפים בתוכנית על שלביה השונים כ-250 תלמידים בכל שנה.⁸¹

⁷⁹ קרן רש"י, מחקר בוגרים – נגישות להשכלה גבוהה, נובמבר 2013.

⁸⁰ אתר **תוכנית מול"א**, אוניברסיטת בר-אילן.

⁸¹ ד"ר דקלה שר, רכזת תוכנית מול"א, היחידה למעורבות חברתית, אוניברסיטת בר-אילן, שיחת טלפון, 10 בדצמבר 2017.

